

Ivan Monolatii

**„Trud zmagañ o utrzymanie tożsamości narodowej...”.
Polacy Galicji Wschodniej w czasach Monarchii
Habsburskiej (koniec XVIII w. – 1914 r.)**

**„Struggle for national identity...”.
Poles of the East Galicia in Habsburg monarchy
times (end XVIII century – 1914)**

Streszczenie: Impulsem, który sprzyjał aktywizacji polskiej grupy etnicznej, zamieszkującej ziemię Galicji, była coraz większa aktywność ściśle powiązana z przynależnością do ruchu irredentystycznego, dzięki czemu „galicyjskie” doświadczenie odegrało szczególną rolę w przygotowaniach Polaków, zmierzających do odzyskania niepodległości. Dzięki zmianom w gospodarce i strukturze socjalnej odbywała się krystalizacja kierunków politycznych i ruchów wśród Polaków w Galicji. Potęga polskich ruchów narodowych spowodowała łańcuchową reakcję odrodzenia etnicznego, zaktualizowała ich pragnienie do zachowania własnej tożsamości. Zmianie charakteru ukraińsko-polskiego współdziałania sprzyjały i inne czynniki, mianowicie etniczne odrodzenie Ukraińców i Polaków. Polityczna orientacja obu obozów narodowych na państwowo-polityczne przekształcenie cesarstwa i kształtowanie, w jego granicach, podstaw polskiej i ukraińskiej państwowości tworzyła bazę dla porozumienia Polaków i Ukraińców.

Summary: The impulse which conduced to the activation of the Polish ethnic group inhabiting the lands of Galicia, was an increasing activity closely associated with adhesion to the irredent movement. Thus,

„Galician” experience played a crucial role in the preparation of Poles pursuing independence. Owing to the changes in the economy and social structure, the political trends and movements among the Poles in Galicia underwent crystallisation. The power of Polish national movements spawned a chain reaction into ethnic revival, and rekindled their desire to preserve their own identity. Among other favourable factors that contributed to the change in the nature of Ukrainian-Polish cooperation, was ethnic revival of Ukrainians and Poles. The political orientation of both camps nation-state-political transformation of the Empire and the formation, within its borders of basic Polish and Ukrainian statehood formed the basis for the understanding of Poles and Ukrainians.

Słowa kluczowe: polityka narodowościowa, tożsamość narodowa, Polacy, stosunki międzyetniczne, Galicja Wschodnia

Keywords: national policy, national identity, Poles, interethnic relations, East Galicia

Od końca XVIII do początków XX w. polityczna mapa Europy szybko się zmieniała. Znikały jedne państwa, inne się pojawiały, a jeszcze inne znacząco przekształcały swoje granice. Roszady na mapie politycznej odbywały się jednocześnie z transformacją świadomości społecznej poszczególnych grup, warstw ludności oraz całych narodów. Proces kształtowania nowoczesnych nacji europejskich wszedł w ostatnią fazę. Szczególnie ważną ta epoka była dla narodu polskiego. W ciągu niespełna 150 lat Polacy przeszli trudną drogę odrodzenia narodowego i, pomijając liczne trudności i problemy, potrafili odbudować własną państwowość. Ważną rolę w tych wydarzeniach odegrał „polski Piemont” – Królestwo Galicji i Lodomerii – Galicja¹.

W 1772 r. dokonano pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej. W wyniku tego podziału do Cesarstwa Austriackiego przyłączono 83 tys. km² ziemi, którą zamieszkiwało 2,6 mln mieszkańców byłego państwa polskiego. Była to najslabiej rozwinięta część Rzeczypospolitej. Z części tych terenów została utworzona nowa prowincja – Galicja. W roku 1795, a także według postanowień Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r., Austria przyłączyła do swego terytorium jeszcze 47 tys. km²

¹ Zob.: I. Monołatij, M. Witenko, *Sąsiedzi nieznanzi: Wspólnoty etniczne Galicji Wschodniej w polityce Habsburgów*, Iwano-Frankiwnsk 2007, s. 96-130.

ziem do niedawna należących do Rzeczypospolitej, z liczbą ludności wynoszącą 1,6 mln mieszkańców (ostatnim przyłączonym terenem była Rzeczpospolita Krakowska, anektowana dopiero w 1846 r.). W sumie do Austrii, w wyniku dwóch rozbiorów, dołączono 18% terytorium (130 tys. km²) i 32% (4,2 mln) populacji dawnej Rzeczypospolitej².

W skład Galicji weszły polskie i ukraińskie tereny etniczne. Połączenie ich w jednej jednostce administracyjnej miało dalekosiężne pozytywne i negatywne konsekwencje dla Polaków i Ukraińców. Cała prowincja zajmowała obszar 77,3 tys. km² i w roku 1773 zamieszkiwało ją 3,5 mln osób. Polacy stanowili 47,5%, Ukraińcy – 45,5%, Żydzi – 6%, Niemcy – 1% ogólnej liczby ludności kraju. We wschodniej części regionu (obecnie są to tereny obwodów iwanofrankińskiego, lwowskiego i tarnopolskiego), na obszarze 55,7 tys. km², w 1773 r. mieszkało 1,82 mln osób, z czego 71% stanowili Ukraińcy, 22% – Polacy i 7% – Żydzi³.

Polski naród podczas zaborów zaczął się przekształcać w nowoczesną nację. Sprzyjało temu kilka czynników: m.in. działalność radykałów, polskich jakobinów, aktywna agitacja prowadzona wśród mieszkańców polskich miast i wsi w duchu zmian proponowanych przez Tadeusza Kościuszkę i Hugona Kołłątaja, reform Sejmu 4-letniego i Konstytucji 3 Maja. Jedynie zbytne zaangażowanie Rosji, Prus i Austrii, a także reakcyjne postawy poszczególnych magnatów, nie pozwoliły rozpowszechnić się w pełni ogólnopolskiemu ruchowi narodowyzwoleńczemu oraz odsunęły od powstania polskie chłopstwo. Jednakże brak swej państwowości odczuły wszystkie warstwy polskiego społeczeństwa. Były one zmuszone przystosowywać się do nowych porządków, panujących w Cesarstwie Austriackim. Największe zmiany dotyczyły magnatów i szlachty. Zostali oni pozbawieni większości swoich praw i przywilejów. Niemniej jednak, zmiany dotknęły wszystkich Polaków⁴.

Tuż po aneksji ziem Rzeczypospolitej i stworzeniu prowincji galicyjskiej, wprowadzono niemiecką administrację. Koronnym krajem

² Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*, Львів 2002, s. 256.

³ М. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*, Івано-Франківськ 1993, s. 9.

⁴ S. Grodziski, *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 1976, s. 23.

rządził namiestnik, jemu podporządkowani byli starostowie, którzy stali na czele władz wykonawczych w okręgach (później powiatach). W 1782 r. we Lwowie został utworzony prowincjonalny Sejm Stanowy. W jego skład weszli przedstawiciele rodzin magnackich – książęta, hrabiowie i baronowie, biskupi Kościoła Rzymskokatolickiego, Greckokatolickiego i Ormiańskiego, a także szlachta, która płaciła co roku podatki nie mniejsze niż 75 reńskich złotych. Mieszczan w Sejmie reprezentował burmistrz Lwowa oraz rektor Uniwersytetu Lwowskiego. Skład Sejmu kształtował się poprzez mianowanie przez cesarza austriackiego. Organ ten miał wyłącznie funkcje doradcze i mógł jedynie składać różnorodne petycje i prośby do wyższych instytucji urzędowych. W okresie 1782-1790 Sejm był zwoływany raz na dwa lata, na kilka dni, aby „uchwalić” wcześniej przygotowane ustawy. W latach 1790-1817 Sejm w ogóle nie był zwołany⁵.

Cesarzowa Maria Teresa (1740-1780) i jej syn cesarz Józef II (1780-1790) prowadzili aktywną działalność reformatorską. Pozwolili chłopom wnosić do sądów skargi na właścicieli ziemskich (tzw. obszarników), pragnęli ograniczyć przywileje magnatów i szlachty. Szczególnie radykalne reformy wprowadzał Józef II. W 1781 r. zlikwidował on osobistą zależność chłopów od ziemian, zakazał wypędzania chłopów z ziemi, za jego czasów została też ogłoszona wolność wyznaniowa, zrównano w prawach katolików obrządku rzymskiego i greckiego⁶. W 1786 r. ograniczono pańszczyznę do trzech dni w tygodniu. Dzięki reformom Józefa II zakazano tortur podczas śledztwa, ustalono precyzyjne wielkości podatków dla wszystkich warstw ludności. Jednocześnie ograniczenia dotknęły działalność Kościoła Rzymskokatolickiego. Zostały określone kwoty za usługi kościelne, ograniczono ilość świąt religijnych, zmniejszono ilość klasztorów, zakazano kontaktów z Watykanem bez zezwolenia cesarza⁷.

⁵ W. Najdus, *Szkice z historii Galicji*. T. 1: *Galicja w latach 1900-1904*, Warszawa 1958, s. 15.

⁶ І. Монолатій, *Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772-1940)*, Cz. 1, *Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772-1923)*, Коломия 2002, s. 44, 45.

⁷ Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування української модерної нації (кін. XVIII-XX ст.)*, Київ 1996, s. 44.

Realizacja reform została powstrzymana przez cesarza Leopolda II (1790-1792) i Franciszka I (1792-1835). Ten ostatni zmuszony był liczyć się z okolicznością, że podczas powstania polskiego w 1794 r. Galicja stała się posiłkową bazą dla wojsk T. Kościuszki⁸.

W okresie 1795-1812 polska szlachta Galicji szczególne nadzieje pokładła we Francji i spodziewała się pomocy Napoleona w odrodzeniu Rzeczypospolitej. Pragnienia Polaków nie zostały jednak zrealizowane. Polscy powstańcy, którzy w 1809 r. zajęli Lwów, Kraków i większą część Galicji Zachodniej, dosyć szybko rozczarowali się postępowaniem władcy francuskiego, dbającego przede wszystkim o swoją osobistą wielkość, a nie o Polaków⁹.

W latach 1772-1815 polscy magnaci i szlachta nie ukrywali swego wrogiego stanowiska wobec Habsburgów i tylko porażki Napoleona oraz powstanie sojuszu trzech cesarzy (rosyjskiego, pruskiego i austriackiego) spowodowały klęskę wszelkich dążeń do szybkiego odrodzenia państwa polskiego. Ponadto w większości decydujących wydarzeń tamtego okresu, za szczególnie istotne postrzegano stanowisko chłopstwa polskiego, które nie uwierzyło zapewnieniom szlachty w kwestii swobody, równości i braterstwa. Warstwy chłopskie dobrze pamiętały reformy Marii Teresy i Józefa II. W „dobie Napoleona” stało się jasne, że żadna orientacja zewnątrzpolityczna nie pomoże Polakom. Należało liczyć tylko na jedność polskiego narodu. Socjalne różnice w polskim społeczeństwie były na tyle znaczące, że na ich przezwyciężenie trzeba było prawie stulecia. Walka o ukształtowanie jednolitego narodu polskiego była procesem długotrwałym i natrafiła na wiele trudności. Każda warstwa polskiego społeczeństwa odgrywała przy tym jakąś osobliwą rolę, zmieniającą się z pozytywnej na negatywną i odwrotnie¹⁰.

Cesarstwo Austriackie było, w porównaniu z Anglią i Francją, zacofanym, biurokratycznym, agrarnym państwem, ale znacznie wyprzedzało w swoim rozwoju politycznym i gospodarczym Cesarstwo Rosyjskie. Dynastia Habsburgów opierała się na urzędnikach i wielkich

⁸ В. Осечинський, *Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму*, Львів 1954, s. 29.

⁹ W. Najdus, *dz. cyt.*, s. 31.

¹⁰ *Galicja i jej dziedzictwo*, red. A. Meissner, I. Wyrozomski, Rzeszów 1995, s. 11; M. Petraru, *Polacy na Bukowinie w latach 1775-1918. Z dziejów osadnictwa polskiego*, Kraków 2004, s. 8.

właścicielach ziemskich. Właśnie dlatego polska szlachta, która chociaż straciła wiele praw politycznych, pozostawała główną ostoją rządzącego reżimu. Dwór szlachecki był najniższą jednostką administracyjną. Pan mógł karać chłopów, aresztować ich na okres do 6 tygodni, oddawać do wojska¹¹.

Polska inteligencja Galicji, przeważnie pochodząca ze szlachty, była najbardziej konsekwentnym zwolennikiem reform w Rzeczypospolitej po 1772 r. i w wyniku kolejnych porażek powstań polskich, odeszła od idei Oświecenia i od ujmowania polskiego społeczeństwa jako świata harmonii społecznej. Intelektualistów najpierw ogarnął pesymizm, ale później zaczęli szczegółowo analizować przyczyny klęski państwa polskiego oraz szukać drogi do odzyskania niepodległości.

Najwięcej niezadowolenia z okupacji austriackiej wykazywała polska zaściankowa i zubożała szlachta. W wyniku zaborów straciła ona możliwości wojskowego i administracyjnego awansu w swoim kraju i jednocześnie, poprzez swoje radykalne poglądy, stała się niepotrzebna władzom austriackim. Pogłębiło to jedynie patriotyczne nastroje tej warstwy. Średnia ziemska szlachta, reprezentowana w Galicji przez 1,5 tys. rodzin (z ogólnej liczby 2 tysięcy ziemian) na ogół zachowała swoje pozycje ekonomiczne oraz wyraźnie okazywała niezadowolenie ze straty praw politycznych. To właśnie uchodźcy, wywodzący się z tych dwóch warstw czynnie wspierali Legiony Polskie w składzie wojska napoleońskiego, pragnęli nawiązać kontakty z władzami Księstwa Warszawskiego, wspierali powstania w Królestwie Polskim w latach 1830-1831 i 1863-1864. Najmniej bolesne były zmiany sytuacji magnatów, których Habsburgowie starali się zaangażować w rządzenie prowincją, mianowali na stanowiska ministerialnie w różnych rządach. Wśród magnatów wyodrębniły się rodziny Potockich, Zamojskich, Sanguszków, Lubomirskich, Baworowskich, Gołuchowskich¹².

W wyniku podziałów Polski poważną szkodę poniosły handlowe i gospodarcze związki między poszczególnymi częściami byłego państwa. Ludność Lwowa, Krakowa, szeregu innych miast regionu,

¹¹ О. Аркуша, *Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст.*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 2000, nr 6, s. 70.

¹² Л. Василевский, *Галиция*, Т. 1, Санкт-Петербург 1908, s. 34.

w okresie 1772-1815 zmniejszała się. Wskutek znacznych zmian w ustawodawstwie, różnych negatywnych aspektów, anarchia i kryzysowe zjawiska ogarnęły gospodarkę miejską¹³.

Zdaniem L. Zaszkiłniaka, wraz z przerwaniem procesów integracyjnych w polskim społeczeństwie, podziały Rzeczypospolitej istotnie przyspieszyły kształtowanie nowoczesnej nacji polskiej, wciągając w procesy ogólnonarodowe wszelkie warstwy ludności. Integrującymi czynnikami były: historia, język, Kościół Katolicki, a głosicielami polskiego patriotyzmu – szlachta i kler¹⁴. Najbardziej aktywne procesy modernizacji narodu polskiego odbywały się pod władzą Habsburgów, czemu sprzyjał system ustawodawczy, organy rządowe i ogólna sytuacja w Cesarstwie Austriackim.

Po 1815 r. w świadomości elity polskiej w Królestwie Galicji i Lodomerii nastąpił pewien przełom. Najbardziej radykalni zwolennicy walki o niepodległość Polski zginęli w trwających wojnach. Tylko w 1812 r., podczas wyprawy Napoleona do Rosji, ze 100-tysięcznego wojska polskiego, w którym służyło wielu wychodźców z Galicji, zginęło około 75 tysięcy Polaków. Wielu uczestników polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego schroniło się przed władzami austriackimi na emigracji. Niektórzy z emigrantów wracali do Galicji, gdzie byli aresztowani lub prześladowani. Wyrażanie swoich poglądów na temat odrodzenia państwa polskiego stało się niebezpieczne. Można było za to zostać aresztowanym, traciło się szanse dostania się do służby państwowej etc¹⁵.

Szczególnie niekorzystnie na jedności Polaków w Galicji odbiły się działania administracji austriackiej w stosunku do polskich i ukraińskich chłopów w regionie. Przez to szlachta polska musiała większą wagę przywiązywać do relacji ze swoimi poddanymi, a nie do idei nowej walki narodowowyzwoleńczej. Ówczesna wspólnota polska posiadała dość mocno akcentowaną przezeń cechę, która wyróżniała ją od Ukraińców, Czechów, Słowaków, Serbów oraz wielu innych narodów Cesarstwa Austriackiego. Polacy, mimo że zachowali swą uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie galicyjskim, silnie

¹³ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1882, T. XVI, z. II, s. 55-67.

¹⁴ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *dz. cyt.*, s. 259.

¹⁵ М. Герасименко, *Аграрні відносини...*, s. 88.

podkreślali przynależność do narodu polskiego. Na pytanie „kim pan jest?” magnat albo szlachcic zawsze odpowiadał: „Jestem ksiązę (hrabia, baron, szlachcic)”. A po tych słowach zawsze szło: „Jestem Polakiem”¹⁶. W przypadku pozostałych nacji, ten proces kształtowania świadomości narodowej był zdecydowanie na innym etapie.

Po Kongresie Wiedeńskim z 1815 r. polska elita z Galicji zadeklarowała cesarzowi Franciszkowi I swoją lojalność wobec władzy austriackiej. Nie wysunięto żadnych politycznych lub narodowych żądań, zadowolając się tym, na co pozwalali Habsburgowie. Dzięki temu, iż w administracji galicyjskiej przeważał język niemiecki, większość państwowych stanowisk w kraju obejmowali Niemcy, Czesi, Żydzi, natomiast Polacy nie odgrywali dużej roli w zarządzaniu prowincją. W 1817 r. została wznowiona działalność Sejmu Galicyjskiego, co było przewidziane w postanowieniach Kongresu Wiedeńskiego¹⁷.

Władze austriackie nie szły na żadne ustępstwa wobec Polaków w kwestii narodowej, ograniczając się jedynie do licznych obietnic. Najwięcej chyba obiecał gubernator galicyjski A. Łobkowicz w latach 1828-1829, podczas wojny rosyjsko-tureckiej. Ale wszystkie przemówienia tego polityka, nawet te wygłaszane w języku polskim, zostały od razu zapomniane, gdy zaczęło się powstanie listopadowe w Królestwie Polskim w latach 1830-1831. Wówczas do Galicji uciekło kilka tysięcy polskich powstańców, którzy ratowali się przed wojskami rosyjskimi. Wśród internowanych przez Austriaków byli przywódcy powstania i poszczególnych jednostek wojskowych – A. Czartoryski, D. Ramorino, B. Kołyszko, K. Różycki, J. Dwiernicki i inni. Część internowanych wyjechała później do Francji, większość jednak pozostała w Galicji. Niektórzy z nich sugerowali Habsburgom, aby ci wsparli powstanie polskie, obiecując w zamian tron Królestwa Polskiego; negocjacje nie przyniosły jednak spodziewanych rezultatów¹⁸.

W toku powstania 1830-1831 r. uwydatnił się konserwatyzm większości polskiej szlachty, która nie szła na żadne socjalno-ekonomiczne ustępstwa wobec polskich chłopów. Próba wciągnięcia do

¹⁶ I. Monołatij, M. Witenko, *dz. cyt.*, s. 102.

¹⁷ М. Демкович-Добрянський, *Українсько польські стосунки у ХІХ сторіччі*, Мюнхен 1969, s. 23.

¹⁸ *Tamże*, s. 24.

powstania chłopów z Galicji Zachodniej nie powiodła się. Na liczne odezwy i apele szlachty, aby zgłaszać się do wojska, chłopci polscy odpowiadali: „Przyrzeknijcie nam, że nie będziemy wykonywać pańszczyzny, to pójdziemy wszyscy – i młodzi, i starzy (...)”¹⁹.

Po zakończeniu powstania listopadowego w Królestwie Polskim część najbardziej radykalnie nastawionych powstańców stworzyła tajną organizację – Polskie Towarzystwo Demokratyczne na wszystkich ziemiach byłej Rzeczypospolitej. W Galicji działało jej odgałęzienie. Polscy konspiratorzy planowali wykorzystać niezadowolenie chłopów z ich sytuacji społecznej i przyłączyć ich do walki narodowej. Członkowie towarzystwa obiecywali chłopom ziemię i prawa demokratyczne. Towarzystwo pragnęło zacząć ogólnonarodowe powstanie 21-22 lutego 1846 r. Władze austriackie tolerowały taką agitację na terenie Krakowa, licząc, że dzięki zamieszkom będzie możliwe przyłączenie Rzeczypospolitej Krakowskiej do Galicji. Udało się to. Natomiast w powiatach zachodnich, wśród chłopów prowadzona była kontrpropaganda. Rozpowszechniana była plotka, że szlachta uzbiera się po to, aby nie dopuścić do likwidacji pańszczyzny przez cesarza austriackiego. Sprowokowano napady polskich chłopów na pańskie majątki; miały miejsce masowe pożogi, rabunek. Sześć powiatów Galicji Zachodniej objęły chłopskie zamieszki – „rabacja”, w której zginęło ponad tysiąc osób; zrabowano prawie 500 dworów. Polskie powstanie narodowe zanim na dobre się rozpoczęło, już się zakończyło²⁰.

Ogólna polaryzacja galicyjskiego społeczeństwa w okresie wydarzeń z lat 1846-1848 tylko się pogłębiła, zniknęła jedność polityczna. Wśród polskiej szlachty ostro wyodrębniły się radykalne i liberalne ugrupowania, z odmiennymi politycznymi programami, metodami działalności oraz z różnymi zadaniami. Zaczęły przeważać nastroje liberalno-konserwatywne.

Polska młodzież, pochodząca ze szlachty i z zamożnego mieszczaństwa, starała się jednoczyć w niewielkie grupy, w których czytano patriotyczną literaturę, zbierano fundusze na rzecz powstania, rozpoczęto też czynną agitację wśród chłopów, obiecując uwolnienie od pańszczyzny. Koordynacją działalności rozproszonych kół, zajęła się organizacja

¹⁹ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *dz. cyt.*, s. 259.

²⁰ W. Najdus, *dz. cyt.*, s. 130.

„Młoda Polska”, stworzona we Francji. Emisariuszami tej organizacji w Galicji byli: A. Żabicki, Sz. Konarski, bracia Zalescy. Aktywna działalność tej organizacji wywoływała represje ze strony władz austriackich. Aresztowano ponad 300 osób, 51 spośród nich ukarano pozbawieniem wolności. Wśród nich znaleźli się faktycznie wszyscy zwolennicy socjalnych ustępstw i kompromisów z galicyjskimi Ukraińcami²¹.

„Wiosna Ludów” przyszła dla Polaków całkiem niespodziewanie. Polacy brali czynny udział w kształtowaniu oddziałów gwardii narodowej w Krakowie i Lwowie. W dniu 26 kwietnia 1848 r. w Krakowie rozpoczęło się żywiłowe powstanie, które austriackie władze szybko zdławiły. Większa część uczestników powstania była zmuszona wyemigrować pod groźbą represji.

We Lwowie wspólnota polska aktywnie wspierała inicjatywę Głównej Rady Narodowej, zwłaszcza w kwestiach demokratyzacji życia społecznego. W tym czasie ujawniły się ostre sprzeczności polskiego i ukraińskiego ruchu narodowyzwoleńczego w Galicji. Ukraińcy domagali się podzielenia Królestwa Galicji na dwie części wg kryterium narodowego, a Polacy stanowczo występowali przeciwko temu. Nie uznawali oni praw Ukraińców do własnych szkół i języka, uważając Ukraińców albo za owoc austriackiej intrygi, albo za część narodu polskiego.

Korzystając ze sprzeczności wśród „obudzonych” narodów, dynastia Habsburgów przeszła do ofensywy. W dniach 1-7 listopada 1848 r. trwały walki o Lwów. Miasto zajęły wojska austriackie. Zostały zniesione wszystkie prawa i swobody demokratyczne, zabroniono działalności partiom i organizacjom politycznym. Najbardziej radykalnie nastawieni polscy uczestnicy powstania uciekali na Węgry i do Włoch, aby kontynuować walkę z Cesarstwem Austriackim w składzie Legionów Polskich. Jednak w ciągu 1849 r. ostatnie ośrodki rewolucji w Budapeszcie, Dreźnie, Badenii zostały zdużone przez armie pruskie i austriackie²².

Surowy reżim panował w kraju prawie dziesięć lat. Prawa Ukraińców i Polaków były bardzo ograniczone. Ale namiestnikiem Galicji cały

²¹ K. Grzybowski, *Galicja 1848-1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków – Wrocław – Warszawa 1959, s. 126.

²² І. Лисяк-Рудницький, *Українці в Галичині під австрійським пануванням*, „Історичні есеї: В 2-х т.” 1994, Т. 1, s. 414.

czas był Polak, Agenor Gołuchowski. Starał się on stopniowo zniechęcić polskie społeczeństwo, a przede wszystkim młodzież, do udziału w różnych towarzystwach i kołach, pozyskując ich do pracy w państwowych organach władzy. Dzięki temu, do końca lat 50. XIX w. większość stanowisk w aparacie biurokracym prowincji obejmowali nie Niemcy i Czesi, jak było wcześniej, lecz Polacy. Kwestia ukraińska była traktowana przez Gołuchowskiego jako „intryga rosyjska” przeciwko władzy Habsburgów²³.

Po porażce Cesarstwa Austriackiego w wojnach z Włochami i Francją w 1860 r. cesarz Franciszek Józef zmuszony był iść na ustępstwa wobec arystokracji austriackiej, czeskiej i polskiej oraz przekształcić państwo w monarchię konstytucyjną.

Po zniesieniu pańszczyzny zaczęły się aktywne procesy rozkładu poszczególnych warstw i grup społeczeństwa i tworzenia na ich miejsce nowych. Rozpoczęła się społeczna dyferencjacja wśród właścicieli ziemskich. Odsetek wielkich właścicieli ziemskich w latach 1876-1902 zmniejszył się z 44% do 40,3%, czyli z 3 833 610 ha do 2 229 466 ha. Najostrzej te procesy odbywały się w Galicji Wschodniej²⁴.

Stanowisko chłopów w Galicji było jeszcze bardziej skomplikowane. Ciągłe cierpieli z powodu braku ziemi. Więcej niż pół miliona gospodarstw rolnych kraju (95%) miało nadziały gruntowe do 5 ha lub nie miało ziemi w ogóle²⁵. Właściciele takich gospodarstw nie potrafili wyżywić siebie i swoich rodzin nawet w czasie urodzaju i dlatego byli zmuszeni iść do pracy dniówkowej do osadników lub emigrować za granicę. W latach 1880-1914 z Galicji wyjechało około 500 tys. polskich chłopów. Już na początku lat 80. XIX w. niektórzy politycy polscy i działacze społeczni proponowali program ochrony narodu polskiego przed procesami kapitalizacji życia. Proponowano zwłaszcza wykup ziemi od zbankrutowanych polskich właścicieli ziemskich i sprzedawanie jej za najniższą cenę polskim chłopom. W okresie 1880-1914 sprzedano prawie 200 tys. ha, ukraińskim chłopom sprzedano zaledwie 30 tys. ha, resztę sprzedano Polakom. Parcelacji ziemi osadników towarzyszyły liczne nadużycia lokalnej administracji oraz dyskryminacja

²³ I. Monołatij, M. Witenko, *dz. cyt.*, s. 105.

²⁴ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1902, T. XXIV, cz. I, s. 72-74.

²⁵ Г. Ковальчак, *Економічний розвиток західноукраїнських земель*, Київ 1988, s. 27.

Ukraińców, co spowodowało zaostrenie stosunków polsko-ukraińskich w regionie²⁶.

Wyjątkowość Galicji na przełomie XIX i XX w. polegała na tym, że każda jej grupa etniczna zajmowała osobne ogniwo w hierarchii społecznej i służbowej. Przejście przedstawicieli jakiegoś zawodu albo kategorii społecznej na inną, lepiej opłacalną posadę, utrudniane było nie tyle z powodu przeszkód psychologicznych, lecz przez bariery socjalno-ekonomiczne i oświatowe, które często uwarunkowane były podłożem narodowym.

Na kształtowanie się hierarchii społecznej w znacznym stopniu wywierało wpływ państwo. W tym aspekcie polityka wewnętrzna Cesarstwa Austriackiego była bardziej umiarkowana niż działania rządów Cesarstwa Rosyjskiego. Habsburgowie, zwłaszcza od końca lat 60. XIX w., pozwalali Żydom zajmować się rolnictwem, jednocześnie starając się, zazwyczaj bezskutecznie, walczyć z przekupstwem (w Rosji były zupełnie inne warunki). Realizowana była odpowiednia polityka kadrowa przy uporządkowaniu etatowego składu urzędów państwowych. Ustalenie procentowego układu pracowników pewnego zawodu stało się wówczas niemożliwe poprzez brak pełnych list z zaznaczeniem etnicznej przynależności, co jednak nie przeszkadzało uznać obecności etnicznego zabarwienia w wielu zawodach. Dzięki polityce kadrowej władz krajowych urzędnikami w Galicji byli przeważnie Polacy, Niemcy i Czesi²⁷. Wśród lekarzy i adwokatów przeważali Żydzi²⁸. Jedyne w środowisku oświatowym byli przedstawiciele różnych narodowości przy pewnej dominacji Polaków.

W latach 1863-1864, kiedy w Królestwie Polskim toczyło się antyrosyjskie powstanie, Polacy z Galicji starali się pomóc powstańcom, przekazując im ubrania, wyżywienie, pieniądze i broń. Granicę austriacko-rosyjską przeszło kilka grup galicyjskich ochotników. Polscy aktywiści w tym czasie byli masowo aresztowani, jednak większość polskich patriotów została ukarana krótkimi karami pozbawienia

²⁶ М. Кравець, *Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.*, Львів 1964, s. 169.

²⁷ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, sygn. 146 (K.k. Galizische Statthalterei / C.k. Namiestnictwo Galicyjskie), op. 7, spr. 4706, l. 72-82; spr. 4707, k. 2-30; spr. 4747, k. 3-22.

²⁸ *Tamże*, op. 7, spr. 4702, k. 1-9.

wolności. Poza tym, kiedy powstanie styczniowe poniosło porażkę, do Galicji przedostało się kilka tysięcy Polaków-powstańców. Władze austriackie rozbrajały i aresztowały ich, ale nie wydawały Rosji. Później ci byli powstańcy wzięli czynny udział w rozbudowie autonomii galicyjskiej, a następnie w tworzeniu państwa polskiego. Większość polityków polskich lojalnie traktowało władze austriackie.

Pod wpływem klęsk poniesionych w wojnie z Prusami, Habsburgowie nadali Galicji autonomię, zalegalizowali polski ruch wyzwoleniczy i pozwolili na nieograniczoną działalność różnorodnych polskich organizacji politycznych i publicznych. Pracując w administracji państwowej i krajowej, Polacy kształtowali kadre, tworzyli podstawy dla przyszłego polskiego państwa²⁹. W końcu 1866 r. Sejm Galicyjski uchwalił ustawę o obowiązkowym nauczaniu w języku polskim w szkołach średnich i podstawowych. Odbywało się to na tle oświadczeń polskich polityków do cesarza austriackiego: „Przy Tobie, najjaśniejszy Panie, stoimy i stać pragniemy!”³⁰.

Potrzeby budżetu austriackiego i galicyjskiego stale rosły, a istniejący system podatkowy nie był w stanie tych potrzeb zaspokoić. Na przełomie lat 70. i 80. XIX w. powstała potrzeba konsekwentnych zmian ustawodawstwa podatkowego. Grono deputowanych Sejmu Galicyjskiego przygotowało kilka różnych projektów reformy podatkowej w kraju i państwie. Rząd austriacki zaufał zmianom proponowanym przez wielkich polskich właścicieli ziemskich, hrabiów W. Dzieduszyckiego i J. Dunajewskiego. Z inicjatywy tych dwóch działaczy politycznych w latach 1879-1887 Sejm Galicyjski i izba niższa parlamentu austriackiego (Rada Posłów) uchwaliły kilka ustaw podatkowych, za pomocą których miano uporządkować gospodarcze stosunki w Galicji³¹. Reformy ustawodawstwa podatkowego rozpoczęła ustawa o ogólnym rejestrze wszystkich ziem prowincji, uchwalona 6 kwietnia 1879 r. przez Sejm Galicyjski na wniosek W. Dzieduszyckiego.

²⁹ S. Pijaj, *Polacy w Galicji wobec inicjatyw tworzenia formacji ochotniczych w czasie wojny austriacko-pruskiej w 1866 roku*, [w:] *Od Franciszka Józefa do małych ojczyzn. Tom poświęcony pamięci Zbigniewa Frasa*, Wrocław 2002, s. 107-108.

³⁰ Я. Грицак, *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*, Київ 2004, s. 97.

³¹ C. Partacz, *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*, Toruń 1996, s. 34.

Na tle takich politycznych transformacji zmieniało się socjalno-ekonomiczne stanowisko Polaków w kraju. Rozpowszechnianie nowych stosunków towarowo-finansowych sprzyjało pierwotnemu gromadzeniu kapitałów, kształtowaniu nowych warstw społecznych, zmianie roli folwarków. Masowym zjawiskiem w Galicji stało się zakładanie spółek akcyjnych. Większość z nich zakładano w celu wydobywania kopalni i powstawały one pod opieką banków wiedeńskich oraz magnatów przemysłowych centralnych prowincji cesarstwa, którzy pragnęli zapewnić swoim przedsiębiorstwom tanie surowce. W kopalniach, rudach, około szybów, ludność lokalna była wykorzystywana jako niewykwalifikowana lub małowykwalifikowana siła robocza pobierająca niską płacę za swoją pracę. Bardzo rzadko Polacy i Ukraińcy obejmowali stanowiska wymagające odpowiedniego poziomu wykształcenia politechnicznego z wysokim wynagrodzeniem³².

Szczególnym narzędziem na rzecz ofensywy przywilejów wiejskich i serwitutów w rękach polskich właścicieli ziemskich był Sejm Galicyjski, gdzie posiadali wpływowe lobby polityczne; innymi narzędziami były powiatowe starostwa i sądy, faktycznie kontrolowane i zarządzane przez wielkich właścicieli ziemskich, żandarmeria oraz wojsko, a także Namiestnik Galicyjski – przewodniczący władzy wykonawczej w kraju (stanowisko to zawsze obejmowali przedstawiciele wielkiej polskiej lub spolszczonej arystokracji ziemskiej). Za pomocą tych narzędzi kształtowała się baza ustawodawcza dla postfeudalnych stosunków, prowadzona była kontrola jej utrzymania.

Stworzenie w latach 70.-80. XIX w. podstawy ustawodawczej na rzecz prywatnej własności, razem z rozpowszechnieniem stosunków rynkowych, umożliwiło poszukiwanie sposobów dla wzbogacenia się właścicieli serwitutów, kosztem odejścia od zasad moralno-zwyczajowych. Takie zmiany były procesem długotrwałym, a nie jednorazowym aktem. W wyniku ich realizacji ziemianie coraz częściej zwracali uwagę na „samowolne” wypasanie przez chłopów bydła na swoich ziemiach, na wyrąb drzew oraz zbieranie chrustu w swoich lasach, pragnęli bronić swego mienia, stosując siłę i wsparcie ze strony władz³³.

³² М. Герасименко, *Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст.*, „З історії західноукраїнських земель” 1959, nr 59, s. 85.

³³ I. Monołatij, M. Witenko, *dz. cyt.*, s. 110.

Ze wszystkich warstw ludności Galicji, najczynniej do nowego poziomu stosunków towarowo-finansowych przystosowywali się wielcy właściciele ziemscy. Swoje pieniądze lokowali przeważnie w przemysł przetwórczy, zwłaszcza w młynarstwo, tartaki oraz w przemysł spirytusowy³⁴. W 1910 r. na terytorium Galicji Wschodniej istniało 2067 młynów, które produkowały mąkę o wartości 173 mln koron. Około 90% młynów i dochodów z ich działalności należało do ziemian polskich. Prawie każdy dziedzic, który posiadał ponad 400 morgów ziemi, był właścicielem przynajmniej jednego młyna. Skoncentrowanie 84% lasów kraju w rękach szlachty i magnaterii było dobrą przesłanką do rozwoju przemysłu drzewnego, przynoszącego rocznie 45 mln koron zysku. Największe przedsiębiorstwa drzewne należały do baronów austriackich: Poppera i Libiga, a także do hrabiego Cińskiego, rodziny Potockich, innych polskich lub spolszczonych rodzin³⁵.

Ważnym źródłem dochodów właścicieli ziemskich w Galicji było gorzelnictwo. W badanym okresie odbyło się scalenie spirytusowo-gorzelnianych przedsiębiorstw. Łącznie w 1913 r. było ich 883. Spośród nich 878 należało do takich właścicieli, przynosząc rocznie 36,5 mln zysku. Posiadaczami największych gorzelnii we wsiach Pawliwka, Kamianka Wołoska i Podbuże byli: hrabia Wilhelm Semiński-Lewicki, hrabia Władysław Borkowski oraz książę Adam Sapieha. Przedsiębiorstwa gorzelniane były skoncentrowane w powiatach z wielkimi latyfundiami ziemskimi: w sokalskim (47), brodowskim (30), kamianeckim (30), buczackim (30), podhajeckim (27), tarnopolskim (27) etc.³⁶ Chociaż w Galicji mieszkało 28% ogólnej liczby ludności austriackiej części państwa Habsburgów, to prowincja co roku wytwarzała 40-44% ogólnopństwowej produkcji spirytusu. Wielkie dochody otrzymywane z przemysłu propinacyjnego mieli: hrabia Alfred Potocki, hrabia Stanisław Tarnawski, baron Getz-Okocimski oraz inni³⁷.

³⁴ П. Свежинський, *Аграрні відносини на Західній Україні в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст.*, Львів 1966, s. 90.

³⁵ Д. Журавель, *Як земля наша стає не наша*, Львів, в.г. в, s. 16.

³⁶ Б. Савчук, *Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.*, Івано-Франківськ 2001, s. 56.

³⁷ Я. Хонігсман, *Соціальна структура населення Галичини на початку ХХ ст.*, „Українське слов’янознавство” 1972, nr 6, s. 71.

Dzięki zmianom w gospodarce i strukturze socjalnej odbywała się krystalizacja kierunków politycznych i ruchów wśród Polaków z Galicji. Jako jedni z pierwszych pojawili się „Stańczycy”. Ich ideologię określili tacy intelektualiści jak: L. Wodzicki, S. Koźmian, S. Tarnowski i J. Szujski. W szeregu politycznych pamfletów wyśmiewali oni polski ruch narodowy jako niefachowy, dyletancki, zgubny dla polskiego narodu; wzywali do przeprowadzenia przez Austrię reform liberalnych³⁸.

Lider polskiego ruchu narodowego, więzień polityczny, Florian Ziemiałkowski w tym okresie mówił: „Galicja jest arką, pod którą schowała się Polska i pod którą ona przy pomocy rządu i naszej pracy przetrwa burze barbarzyńskiej powodzi”. Galicyjscy Polacy rozpoczęli „pracę organiczną” i osiągnęli w niej znaczące wyniki. Konserwatywne i lojalne wobec władz austriackich nastroje panowały w społeczeństwie polskim dość krótko. Pozwoliły one całemu pokoleniu Polaków zdobyć dobre wykształcenie, dokonać awansu i tworzyć realne podstawy dla podniesienia ruchu narodowyzwoleńczego. Takie podniesienie zaczęło się w latach 80. XIX w. Właśnie wtedy, wśród polskiej młodzieży Galicji dosyć szybko rozpowszechniły się idee socjalistyczne i demokratyczne³⁹.

Rozproszone grupy i koła polskiej młodzieży prosocjalistycznej pojawiły się w większości miast Galicji. Najbardziej aktywne były koła we Lwowie, Stanisławowie, Kołomyi. Polska młodzież występowała za wprowadzeniem 8-godzinnego dnia pracy, polepszeniem warunków pracy. Niektórzy młodzi nauczyciele i księża (B. Wysłouch, S. Stojalowski i in.) rozpowszechniali idee socjalistyczne wśród polskich chłopów, ale jednocześnie występowali za polonizacją chłopów ukraińskich. Ustawodawstwo austriackie, w odróżnieniu od ustawodawstwa rosyjskiego, pozwalało na legalne istnienie partii socjalno-demokratycznych. Powoli, pod hasłami demokratyzacji społeczeństwa galicyjskiego pojawiała się idea odrodzenia niepodległego państwa polskiego.

W połowie 1880 r. powstał prąd polityczny polskich Narodowych Demokratów (endeków). Najpierw jego zwolennicy skoncentrowali się

³⁸ М. Мудрий, *Галицька автономія в 70-80-х роках ХІХ століття: українське і польське бачення*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2000, nr 7, s. 176.

³⁹ І. Чорновол, *Польсько-українська угода 1890-1894 рр.*, Львів 2000, s. 32.

wokół tygodnika „Głos”, wydawanego w Warszawie. Należeli do nich: Jan Popławski (1854-1908), Józef Potocki (1854-1898) oraz Roman Dmowski (1864-1939). W 1886 r. założyli oni tajny Związek Młodzieży Polskiej („ZET”). Władze rosyjskie zmusiły większość endeków do wyjazdu do Galicji. Część działaczy wyjechała do Francji i stąd starała się zorganizować sieć patriotycznych towarzystw wśród polskich studentów i gimnazjalistów. Endecy w Galicji uaktywnili się szczególnie w 1894 r., po nieudanej próbie organizacji w Warszawie obchodów setnej rocznicy wybuchu Powstania Kościuszkowskiego. W Galicji wydawali oni czasopismo „Przegląd Wszechpolski”. Zgodnie z nazwą tej gazety, stronników endeków nazywano „Wszechpolakami”. Na łamach tego wydawnictwa stopniowo wykrystalizowały się idee nacjonalizmu polskiego. Politycznym ideałem Narodowej Demokracji było odrodzenie państwa polskiego w granicach z 1772 r., pozytywnie traktowano połączenie narodowych i społecznych żądań narodu polskiego⁴⁰.

Najbardziej znaną próbą nawiązania stosunków ukraińsko-polskich, która weszła do dziejów pod nazwą „nowa era”, stały się inicjatywy z lat 1890-1894. Warunki umowy polsko-ukraińskiej 1890 r. zostały przedstawione w manifeście „Die dringendsten nationalen Bedürfnisse der galizischen Ruthenen” („Najniezbędniejsze narodowe potrzeby galicyjskich Rusinów”). Narodowcy ukraińscy, jak widać z dokumentu, popierali ten wariant konsensusu politycznego z Polakami, który opierał się na bezpośrednim udziale tych pierwszych w zarządzaniu państwem oraz na wprowadzeniu autonomii w regionie, gdzie Ukraińcy stanowili większość – w Galicji Wschodniej. Podstawowa treść polityki „nowej ery” polegała na tym, że z jednej strony narodowcy ukraińscy potwierdzali swą lojalność wobec Habsburgów i rządu austriackiego, z drugiej zaś, oświadczając o swym pochodzeniu ukraińskim, że odchodzą od moskalofilów oraz zawierają umowę z Polakami. Ci ostatni z kolei, razem z Wiedniem, sprzyjają Rusinom w ich działalności i godzą się na ustępstwa w Galicji.

Ze strony przedstawiciela centralnych władz wiedeńskich w kraju, inicjatorem zawarcia umowy z narodowcami, mającej na celu stabilizację stosunków polsko-ukraińskich w Galicji, stał się państwowy działacz austriacki, namiestnik Galicji, hrabia K.F. Badeni. To jeszcze

⁴⁰ J. Borkowski, *Chłopi Polscy w dobie kapitalizmu*, Warszawa 1981, s. 89.

raz zaświadczyło, że mechanizm państwowej władzy odnośnie galicyjskich Ukraińców polegał na tym, że rząd austriacki, z zasady, przychylnie traktował te inicjatywy, które wspierał namiestnik. Na podstawie tej umowy, Ukraińcom z Galicji za wspieranie polityki rządu austriackiego przyznano kilka miejsc w parlamencie Austrii, powiększono ilość ukraińskich katedr na Uniwersytecie Lwowskim, wprowadzono ukraińską pisownię fonetyczną, otworzono trzy ukraińskie gimnazja i urzędy finansowe („Dniester” we Lwowie i „Ukraińska Szczadnycja” w Przemyślu), zaczęła wychodzić w języku ukraińskim urzędowa gazeta „Narodna Czasopiś” (1890-1914). Ale te ustępstwa, zaproponowane przez K.F. Badeniego i realizowane przez rząd austriacki, nie zadowalały większości narodowców ukraińskich, dlatego w 1894 r. polityka „nowej ery” skończyła się całkowitą klęską.

Umowy, realizowane przez ukraińskich i polskich deputowanych do Sejmu Galicyjskiego w latach 1890-1894, z jednej strony świadczyły o długotrwałym istnieniu permanentnego konfliktu w stosunkach Ukraińców i Polaków w Galicji, a z drugiej zaś – o tendencji do porozumienia. Jednym z przejawów takiej tendencji było ostateczne uznanie przez polityków polskich odrębności nacji ukraińskiej.

Zmianie charakteru ukraińsko-polskiego współdziałania sprzyjały i inne czynniki, mianowicie etniczne odrodzenie Ukraińców i Polaków. Polityczna orientacja obu obozów narodowych na państwowo-polityczne przekształcenie cesarstwa i kształtowanie, w jego granicach, podstaw polskiej i ukraińskiej państwowości tworzyła bazę dla porozumienia Polaków i Ukraińców. Takie porozumienie, przy udziale rządowych kół wiedeńskich, stało się możliwe w przededniu I wojny światowej. Do historii politycznej owe inicjatywy, aktywnie wspierane przez metropolitę Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego A. Szeptyckiego, weszły pod nazwą Kompromisu Galicyjskiego 1914 r.

Warto też pamiętać, że na początku XX w. Galicja była drugim po Bałkanach źródłem napięcia między Wiedniem i Petersburgiem. W odróżnieniu od Bałkanów, gdzie w konflikcie nasilały się ambicje geopolityczne, Galicja jako problemowe terytorium powstała z mieszanki zewnątrz- i wewnątrzpolitycznych czynników. Porażki powstań polskich w latach 1830-1831 i 1863-1864 oraz fala antypolskich represji w Cesarstwie Rosyjskim, zmuszały polskich patriotów do przeniesienia centrum swej działalności do Galicji. Tu stosunki między

polskimi klasami i Wiedniem przechodziły wyraźną ewolucję od konfliktu do kolaboracji. Po szeregu antyhabsburskich powstań podczas wojen napoleońskich, późniejszych w 1846 r. i w czasie rewolucji 1848 r., w latach 60. XIX w. galicyjskie elity polskie oświadczyły o swej lojalności politycznej wobec cesarza austriackiego. Efektem pojednania było nadanie Galicji w 1867 r. statusu kraju autonomicznego. Pod warunkiem dominowania szlachty polskiej autonomia Galicji automatycznie oznaczała autonomię polską. Od tego czasu Polacy stanowili większość w lokalnym aparacie administracyjnym, w tym w najwyższym, a w samym Wiedniu zostało powołane stanowisko Ministra Galicji (bez teki). Do tego nowa konstytucja 1867 r. gwarantowała wszystkim oficjalnie uznanym narodom cesarstwa równe prawa, zwłaszcza prawo posługiwania się językiem ojczystym w szkołach, instytucjach państwowych i w życiu publicznym, a poddanym, pobudzając ich do aktywności publicznej, nadawała szerokie wolności osobiste. W takich nowych okolicznościach, polski ruch narodowy patrzył na Galicję jak na swój „narodowy Piemont” – terytorium, z którego kiedyś rozpocznie się połączenie wszystkich ziem etnicznych w jedno państwo narodowe.

Impulsem, który sprzyjał aktywizacji polskiej grupy etnicznej zamieszkującej ziemię Galicji, była coraz większa aktywność głównego źródła polskiego etnosu. Etnopolityczna działalność Polaków zamieszkujących Wschodnią Galicję była ściśle powiązana z przynależnością do ruchu irredentystycznego, dzięki czemu „galicyjskie” doświadczenie odegrało szczególną rolę w przygotowaniach Polaków, zmierzających do odzyskania niepodległości. Traktowanie ziem zachodnioukraińskich, jako części składowych swojej ojczyzny, spowodowało powstanie dążeń do włączenia tych terenów w skład odrodzonej Rzeczypospolitej.

Sygnałem do pojawienia się na nowo wszystkich form polskiej świadomości narodowej stało się ogłoszenie autonomii Galicji – była to konsekwencja nieformalnej ugody polskich elit z Wiedniem, który szukał poparcia w przeprowadzaniu reform Austro-Węgier⁴¹. Z jednej

⁴¹ А. Миллер, *Галиция в системе австро-венгерского дуализма*, [w:] *Австро-Венгрия: опыт многонационального государства*, отв. ред. Т.М. Исламов, А.И. Миллер, Москва 1995, s. 64-65.

strony takie porozumienie miało ograniczony charakter, ale z drugiej – faktycznie oznaczało umocnienie się polskiej dominacji w Galicji.

Zdobywszy w 1867 r. w Galicji „przyczółek” dla swojego narodowego odrodzenia, Polacy zaczęli stosować strategię oportunistyczną, która sprowadzała się do prowadzenia polityki lojalizmu. Dzięki temu wiele spraw, które nie znalazły się w kompetencjach rządu austriackiego, zostało przekazanych miejscowej polskiej administracji. Doprowadziło to do paradoksalnej sytuacji – od tego momentu Polacy posiadali władzę nad innym narodem (Ukraińcami), będąc jednocześnie takim samym (jak ten drugi naród) konstytucyjnym podmiotem dualistycznej monarchii. Niepowodzenia z lat 60. XIX w. z jednej strony ostatecznie przyniosły kres polityce „trójlojalizmu” (przejawianego w stosunku do zaborców, w celu uzyskania jakichś ustępstw), a z drugiej – był to początek aktywnego propagowania form polskiej świadomości narodowej w celu realizacji pragnień politycznych, a więc rozprzestrzenienia doktryny nacjonalizmu. Jednocześnie w świadomości etnicznych aktywistów narodziło się przekonanie, mówiące, że ich naród posiada niezbywalne prawo do decydowania o swoim losie⁴².

Pod koniec badanego okresu, politycy ukraińscy zauważyli, że: „(...) w rzeczywistości, państwa polskiego nie ma, istnieje tylko państwo austriackie, którego konstytucja nadaje wszystkim narodom równe prawa (...). Wolność narodu polskiego nie może być niewolą narodu ukraińskiego, polski Piemont w Galicji nie może być przedłużeniem Rzeczypospolitej (...). Ukraiński naród musi mieć tutaj pełnię praw, która – na podstawie konstytucji – należy się mu, jako pełnoprawnemu narodowi”⁴³. Było to zbędnym potwierdzeniem widocznej amplitudy entopolitycznego zachowania Ukraińców, której występowanie było uwarunkowane przez paralelne współlistnienie lojalistycznych i irredentystycznych (autonomicznych) nastrojów w środowisku politycznych działaczy. Powyższe stwierdzenia można zilustrować przykładami instytucjonalizacji polskich partyjno-politycznych przedstawicielstw, wyrażających ideały walki narodowowyzwoleńczej.

⁴² І. Монолатій, *Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини*, Івано-Франківськ 2012, s. 190-191.

⁴³ „Польський Піємонт”, „Діло”, 1912, 9 травня (26 квітня).

Geneza zorganizowanego polskiego ruchu, na badanym obszarze, wiąże się z aktywizacją polskiej biedoty miejskiej pod koniec lat 60. XIX w. Polscy demokrati, niezadowoleni skalą austro-węgierskiego dualizmu, jednocześnie rozczarowani postawą chłopstwa, które nie poparło narodowowyzwoleńczych haseł z 1848 i 1863 r., dążyli do mobilizacji miejskiego plebsu wokół swoich autonomicznych dążeń⁴⁴. Zachowanie Polaków, objawiające się wzrostem roli aktorów sceny politycznych, było reakcją na aktualne problemy społeczeństwa, a także na przewartościowanie etnogrupowych interesów. W programie Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego (SND; endeków lub wszechpola-ków), wydanym w 1897 r. we Lwowie, stwierdzono, iż: „polski naród, bez względu na podziały polityczne, ma świadomość swojej jedności, a także swoje ogólnonarodowe interesy, odmienne od interesów innych narodów, dlatego jest, w pełnym tego słowa znaczeniu, narodem zdolnym do wspólnego i niezależnego istnienia politycznego”⁴⁵. Partyjni liderzy popularyzowali idee etnicznej jedności Polaków, ich wspólnych interesów, ochrony prawa do odzyskania niepodległości. Jednakże, większość polskich partii politycznych, po porażce powstania 1863-1864, przez długi czas ograniczała swoje dążenia do haseł autonomicznych⁴⁶.

Za przykład może posłużyć program Narodowo-Demokratycznej Partii Polski Dzielnicy Austriackiej, utworzonej we Lwowie w 1905 r., która to partia głosiła hasła zjednoczenia narodu na platformie wartości etnicznych. Za punkt wyjścia przyjęła ona jedność narodu polskiego oraz prawo Polaków do niezależnego, politycznego bytu. Celem organizacji było zapewnienie polskiej społeczności w państwie Habsburgów „jak największej politycznej, kulturalnej i gospodarczej samodzielności”, zwiększenie autonomii Galicji, zagwarantowanie bezwarunkowej przewagi oraz mocy decyzyjnej polskiej reprezentacji w Sejmie Galicyjskim i w parlamencie krajowym, rozszerzenie praw polskiego języka i polskiej kultury w Galicji, na Śląsku Cieszyńskim i na Bukowinie⁴⁷.

⁴⁴ О.Жерноклеєв, *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині...*, s. 89.

⁴⁵ *Program Stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim*, Lwów 1897, s. 7.

⁴⁶ W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846-1906*, Kraków 1907, t. II, s. 22.

⁴⁷ *Tamże*, s. 188-193.

W polsko-galicyskim środowisku politycznym duże tradycje i poparcie miał ruch konserwatywny. Jednakże ugrupowanie nazywające się „Partią Konserwatystów” posiadało cechy organizacji społeczno-politycznej; nie było partią w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Wschodniogalicyscy konserwatyści, tzw. „podolacy”, pragnęli zachować starą strukturę społeczną, motywując to ochroną polskiego *stanu posiadania* przed ukraińskimi wieśniakami. Przedstawiciele tej organizacji nigdy nie opowiadali się za współpracą z Ukraińcami, uważając ich za niebezpiecznych dla swoich, przede wszystkim, gospodarczych, a także kulturowo-politycznych interesów⁴⁸. „Podolacy” podzielili się na „autonomistów”, którzy formalnie należeli do partii, ale współpracowali z Endekami oraz na „centrum”, którego członkowie, nawet formalnie, nie należeli do Polskiej Partii Demokratycznej, lecz ściśle współpracowali z narodowymi demokratami⁴⁹.

Poszczególne elementy polskiego nacjonalizmu stanowiły podstawę ideologiczną dla partii politycznych oraz organizacji obywatelskich, które powstały w Galicji, na przełomie XIX i XX w. Zwłaszcza program Polskiej Partii Demokratycznej, utworzonej w sierpniu 1900 r. we Lwowie, sprowadzał się do ochrony polskości; od 1911 r. podobne hasła głosiło Polskie Stronnictwo Postępowe⁵⁰. O pojednaniu „ochronnego” nacjonalizmu z irredentystycznymi wartościami polskiej grupy świadczy działalność filii towarzystw takich jak „Polska Straż” i „Liga Polska”⁵¹. Organizacje te gromadziły siły Polaków galicyjskich w celu ochrony istnienia grupy, a także w celu jej etnopolitycznej mobilizacji. Stanowiło to kolejny dowód prymatu etnicznej świadomości nad innymi rodzajami tożsamości wśród Polaków, w warunkach – można powiedzieć – preludium bitwy nacjonalizmów na ziemiach galicyjskich.

Polski nacjonalizm, który uformował się jako symbioza wartości etnicznych i katolicyzmu, był reprezentowany przez Partię Ludowo-

⁴⁸ О. Аркуша, *Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1896 рр.*, Львів 1996, s. 100; Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 2004, s. 177-178.

⁴⁹ О. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 245.

⁵⁰ І. Монолатій, *Разом, але майже окремо...*, s. 329; І. Монолатій, *Інші свої...*, s. 192.

⁵¹ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, sygn. 146 (K.k. Galizische Statthalterei / C.k. Namiestnictwo Galicyjskie), op. 58, spr. 446, k. 9, 11, 45, 50; *Tamże*, sygn. 524 (Komitet Koordynacyjny polskich partii „Rada Narodowa” we Lwowie), op. 1, spr. 2, k. 2, 3, 4-5.

-Katolicką, utworzoną w 1908 r. na gruncie porozumienia z endekami⁵². W praktycznej działalności politycznej partia ta, łącząc klerykalne i nacjonalistyczne hasła, forsowała zasady zjednoczenia katolickich towarzystw rzemieślniczych i robotniczych⁵³. Tendencje do konsolidowania ruchu konserwatywnego, na początku XX w., przejawiały się w utworzeniu, w 1906 r., „Związku Partii Narodowych” i, w 1907 r. – Narodowej Partii Prawicy. Ta ostatnia otwarcie wykazywała tendencje austrofilskie, będąc faktycznie partią zachodniogalicyskich konserwatystów⁵⁴.

Ważna była jednak także i lewa strona polskiej polityki. Tworzenie się socjaldemokracji w Galicji zostało zapoczątkowane w listopadzie 1890 r., kiedy to we Lwowie utworzono Galicyjską Partię Robotniczą, którą, po pierwszym zjeździe w 1892 r., przemianowano na Polską Partię Socjalno-Demokratyczną Galicji (od 1893 r. – PPSD Galicji i Śląska Cieszyńskiego)⁵⁵. Podczas pierwszego publicznego wystąpienia oświadczone, że „(...) my, należący do Partii Socjalno-Demokratycznej, jesteśmy Polakami i tylko bezrozumne patriotstwo może nam robić zarzuty odnośnie tego”⁵⁶. Jeden z partyjnych liderów, I. Daszyński, powiedział: „My, tak samo jak szlachta, a prawdopodobnie i silniej, będziemy walczyć za niezależną Polskę, ale stosując zasady socjalizmu. To samo dotyczy Rusinów. Często stajemy przed problemem ukraińskim [dlatego też] musimy go rozwiązać jasno i uprzejmie”⁵⁷. Postępujące zaostrzenie się stosunków między polską i ukraińską socjaldemokracją, a także rozłam w szeregach Ukraińskiej Partii Socjalno-Demokratycznej w 1911 r., doprowadziły do tego, że ukraińscy socjaldemokraci w 1912 r. stwierdzili, że „nie ma na świecie bardziej nacjonalistycznie nastawionej, socjalistycznej partii niż Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji”⁵⁸.

Socjaldemokraci, reprezentowani przez PPSD (na VI zjeździe w 1899 r. w Krakowie oraz na VIII w Przemyślu w 1903 r.), wzmagali

⁵² *Narodowa demokracja o karności narodowej*, „Kurjer Stanisławowski”, 11 VI 1911.

⁵³ W. Feldman, *dz. cyt.*, s. 252.

⁵⁴ O. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 245.

⁵⁵ *Tenże*, *dz. cyt.*, s. 120; Państwowe archiwum obwodu Czerniowieckiego, sygn. 3 (K. k. Bukowiner Landes-Regierung), op. 1, spr. 7001, k. 1-2.

⁵⁶ I. Монолатій, *Inuii свої...*, s. 194.

⁵⁷ R. Tomczyk, *Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890-1914*, Szczecin 2007, s. 93.

⁵⁸ O. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 401.

etniczne i socjalistyczne nastroje wśród społeczeństwa, przedstawiając Galicję jako polski region z mniejszością ukraińską. Liderzy partyjni, wiosną 1906 r., zgodzili się wspierać ideę poszerzenia autonomii regionu, pod warunkiem, że Galicja stanie się kolebką odrodzonego państwa polskiego⁵⁹.

Szczególnie istotnym elementem politycznej mobilizacji na ziemiach zachodnioukraińskich wydawał się być antysemityzm, który od końca XIX w. stał się najważniejszym elementem polityki Endecji – partii polskich narodowych demokratów (1897 r.), której debiut na scenie politycznej oznaczał przejście polskiego nacjonalizmu na ścieżki ksenofobii⁶⁰. Założenia antysemityzmu oraz elementy programu Narodowej Demokracji były realizowane również w działalności Ligi Polskiej (1897 r.). Jej kierownictwo stwierdzało, że granice państwowe „podziemnego państwa polskiego, prowadzącego pozytywną politykę nacjonalistyczną”⁶¹, powinny izolować Polaków od Rosjan, Niemców, Żydów, Ukraińców, Białorusinów, Litwinów i innych narodów.

Radykalniejszym, cechującym się agresywnym stylem, wydawał się jednak program, nielegalnej Ligi Narodowej, stworzonej przez Romana Dmowskiego w kwietniu 1893 r. w Warszawie. To właśnie ta organizacja stała się bezpośrednim poprzednikiem SND – Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego. W broszurze *Nasz patriotyzm. Podstawy współczesnej narodowej polityki* (1893 r.) Roman Dmowski pisał: „(...) Program jednak powstaniowy (...) nie ma realnych warunków urzeczywistnienia (...), program powstaniowy wyrządza wielką szkodę (...). Polityka nasza (...) nie może pozostać polityką obrony (...) program, ograniczony do obrony, byłby programem powolnego konania. Działalność nasza musi dążyć do zdobyczy politycznych (...)”⁶². Jednakże, z politycznych przyczyn, Narodowa Demokracja bezpośrednio nie zgłaszała postulatów narodowej niezależności, ale głosiła konieczność

⁵⁹ Tenże, *dz. cyt.*, s. 119-120; I. Монолатій, *Інші свої...*, s. 195.

⁶⁰ Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*, Київ 2006, s. 343; K. Struve, *Gentry, Jews and Peasants. Jews as Others in the Formation of the Modern Polish Nation in Rural Galicia during the Second Half of the Nineteenth Century*, [w:] *Creating the Other. Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, ed. by Nancy M. Wingfield, New York, Oxford 2003, p. 107-116.

⁶¹ I. Монолатій, *Інші свої...*, s. 195.

⁶² I. Монолатій, *Разом, але майже окремо...*, s. 254.

zjednoczenia wszystkich polskich ziem, co w ramach imperialnej struktury Rosji i Austro-Węgier, w ówczesnych warunkach, było niewykonalne.

Ideologiczne postulaty endeków, wyrażone przez wspomnianego R. Dmowskiego w *Myślach nowoczesnego Polaka* (1905 r.), sprowadzały się do wymogów codziennej pracy na rzecz polskiego narodu, pogłębienia polskiej świadomości narodowej i nacjonalizacji życia gospodarczego poprzez uczestnictwo w nim polskiej klasy średniej. Endecja uważała, że nowoczesny naród polski utworzy najzdrowszy i najsilniejszy element – chłopstwo. W praktyce oznaczało to konieczność szybkiej mobilizacji oraz podjęcie kroków zmierzających do pogłębienia świadomości etnicznej. Doprowadziło to do konfliktu z niepolskimi narodami: Ukraińcami, Litwinami, Białorusinami, Żydami⁶³.

W stosunkach z Ukraińcami działacze polskiej Narodowej Demokracji doprowadzili do etnicznego egoizmu, solidaryzmu i ekspansji zewnętrznej. W ideologii SND duże znaczenie otrzymała idea kolonialnego rozprzestrzeniania kultury (kulturträger) i katolickiego prozelityzmu, a endecki program, jednoznacznie i bezkompromisowo, głosił strategię totalnej wojny ze wszystkimi objawami życia ukraińskiego. Co więcej – polscy działacze nie uznawali istnienia narodu ukraińskiego, uważając, że nazwa ta odnosi się do jakiegoś politycznego ruchu, stworzonego przez Austriaków, w celu walki z polskim ruchem wyzwoleniczym⁶⁴. W *Myślach nowoczesnego Polaka* R. Dmowski, ojciec duchowy nowoczesnego polskiego nacjonalizmu, pisał: „(...) dla naszej przyszłości narodowej w stosunku do Rusinów jest potrzebna jedna z dwóch rzeczy: 1) albo żeby zostali oni wszyscy lub część ich, o ile to możliwe, Polakami, 2) albo żeby zostali samoistnym, silnym narodem ruskim, zdolnym bronić swej samodzielności nie tylko wobec nas, ale i wobec Moskali (...). Jeśli Rusini mają zostać Polakami, to trzeba ich polonizować; jeżeli mają zostać samoistnym, zdolnym do życia i walki narodem ruskim, trzeba im kazać zdobywać drogą ciężkich wysiłków to, co chcą mieć, kazać im hartować się w ogniu walki (...)”⁶⁵.

Twierdzenia takie doprowadziły do krystalizacji podstawowych założeń polskiego nacjonalizmu, tzn.: 1 – egoizmu etnicznego, czyli

⁶³ *Tamże*, s. 255.

⁶⁴ *Tamże*.

⁶⁵ *Tamże*, s. 327.

stwierzeń, że interes etnogrutowy jest tożsamy z politycznym priorytetem wspólnoty; 2 – traktowania mniejszości etnicznych jako wrogów, z powodu przekonań o tym, że zmierzają one do realizacji własnych interesów kosztem innych wspólnot; 3 – nadawaniu etnicznemu priorytetowi przewagi nad społecznym i klasowym; 4 – wyrażaniu poglądów o konieczności budowy monoetnicznego kraju. Cel, określony przez narodowców, doprowadził do opracowania definicji *etniczności*. Według interpretacji R. Dmowskiego, etniczność to stała, będąca rezultatem działania instynktu, jednoczącego przeszłe i obecne pokolenia. Takie postawienie sprawy świadczyło o tym, iż endecy bez przerwy dążyli do zlikwidowania możliwości innych grup etnicznych (przede wszystkim Ukraińców i Żydów) w zakresie ochrony swoich praw etnicznych, co automatycznie aktualizowało też problem obywatelskiego równouprawnienia w ogóle.

Ważną cechą endecji było to, że jej członkowie postrzegali siebie nie jako przedstawicieli danego nurtu politycznego, lecz o wiele częściej – jako reprezentantów tzw. podstawowych interesów narodu. Stąd wzięły się ich dążenia do polityczno-ideologicznego monopolu oraz nietolerancja względem *obcych*. Przede wszystkim endecy uważali, że najtrudniejszym do rozwiązania jest problem żydowski. Przekonania polskich narodowych demokratów o *inności* Żydów były spowodowane, z jednej strony, tradycyjnym antysemityzmem, a z drugiej – przekonaniem o niewielkiej szansie na asymilację (polonizację) Żydów z powodu wielkiego ento-kulturowego dystansu. W jednym ze swoich programowych wydawnictw endecy mówili otwarcie: „My Polacy, w imię ochrony naszych własnych interesów z jednej strony, i w imię przyszłego narodu żydowskiego z drugiej, musimy podkreślić hasło antysemityzmu – odrodzenia Polski. Hasło to musimy wrzucić do polskich mas w celu obrony polskiego stanu posiadania, dla uwolnienia organizmu Państwa Polskiego od szkodliwej, narodowej narośli (żydowskiej – I.M.), do mas żydowskich zaś trzeba wrzucić (hasło – I.M.) o zwiększeniu stanu posiadania, o wyprowadzeniu się mieszkańców-Żydów do żydowskiego państwa”⁶⁶.

⁶⁶ M. Wójcicki, *Polska a państwo żydowskie*, Lwów 1919, s. 32.

Zauważmy – antysemityzm był *wizytówką* tzw. endeków w zaborze rosyjskim⁶⁷, gdzie umacniał się na tle wzrostu znaczenia Żydów w Królestwie Kongresowym oraz w warunkach ekonomicznej konkurencji z polską klasą średnią. Natomiast na ziemiach zachodnioukraińskich polscy narodowcy skupili się na propagandzie antyukraińskiej. Na zjeździe partyjnym SND, w sierpniu 1900 r., przyjęto uchwałę, w której stwierdzono, że partia będzie prowadzić walkę dążeniami wolnościowymi Ukraińców, którzy naruszali „ogół naszych (polskich – I.M.) krajowych i narodowych interesów”⁶⁸. W programie, przyjętym w październiku 1903 r., endecy zadeklarowali się nie czynić jakichkolwiek kroków na korzyść Ukraińców, zobowiązali się również do ochrony wszystkich ziem, zamieszkałych przez Polaków. W konsekwencji tego, wielki strajk chłopski w Galicji Wschodniej w 1902 r., określał pozycję sił politycznych w kwestii narodowej. Strajk ten coraz wyraźniej zwracał polskich polityków w stronę aktywnej walki z Ukraińcami; przeciwko tzw. ukraińskiemu zagrożeniu stali, wraz z „podolakami” i ludowcami, Endecy⁶⁹.

W ogóle polski nacjonalizm w wydaniu endeckim był doskonałą oznaką, wyróżniającą ideologię prawicowców od innych polskich obozów politycznych. Ideałem Endeków stała się przymusowa etniczna asymilacja taka, do jakiej dążyły cesarstwa Rosji i Niemiec. Charakterystycznym komponentem strategii endeckiej stała się doktryna inkorporacyjna, dążąca do włączenia badanego chronotopu do przyszłego państwa polskiego. W budowie nacjonalizmu polskiej grupy etnicznej szczególnie ważny był lwowski, ogólnopolski zjazd polityków, który odbył się w dniach 31 maja – 1 czerwca 1903 r. Jego ukrytym celem było doprowadzenie do odzyskania niepodległości przez Polskę, a wezwaniem do działania stały się, wygłaszane legalnie, zdania o nierozzerwalnej jedności ziem polskich oraz ogłoszenie Galicji „polskim Piemontem”⁷⁰.

⁶⁷ *Program Stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim*, Lwów 1897, s. 9-10, 13, 15, 25, 27.

⁶⁸ *Польські демократи*, „Діло” 1900, 19 (31) серпня.

⁶⁹ Ю. Михальський, *Польська суспільність та українське питання в Галичині в період сеймових виборів 1908 р. (З історії польсько-українських стосунків)*, Львів 1997, с. 11.

⁷⁰ *Тенже, Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині / Юрій Михальський*, [w:] „Українсько-польські відносини в Галичині

Faktycznym podsumowaniem zjazdu stało się zbliżenie polskich konserwatystów („podolaków”), narodowców i ludowców⁷¹.

Oprócz tego, od 1905 r. galicyjscy endecy, skupieni w Narodowo-Demokratycznej Partii Polski Dzielnicy Austriackiej, dążyli do przyłączenia mas narodowych do walki za prawa narodowe, „przeciwko wszelakim wrogim czynnikom” i umocnienia polskich wpływów w Austro-Węgrzech⁷². Narodowcy galicyjscy określali siebie jako partię antysocjalistyczną i jednocześnie antykonserwatywną, nie przyjmując jednoznacznie ani prorosyjskiej (w odróżnieniu od endeków z Kongresówki), ani proaustriackiej orientacji. Dlatego też ideologia partii pozostawała wewnętrznie sprzeczną i niosła w sobie konglomerat nacjonalizmu i konserwatyizmu⁷³.

Inne poglądy, w dziedzinie stosunków międzynarodowych, wyrażane były w programach polskiego ruchu socjalistycznego. Idee socjalistów, według W. Feldmana, weszły „do sennego życia miast (...) nowe idee i nowe kategorie społeczne, które jednych pobudziły do solidarności, drugich do reakcji oraz nienawiści, wszystkich – do myślenia, krystalizacji zasad, organizowania sił”⁷⁴. W okresie masowego tworzenia się organizacji socjalistycznych, w latach 1870-1914, socjalizm proletariacki, jak konkluduje E. Hobsbaum, mógł zmobilizować, pod hasłami *narodu*, wielkie masy spośród niższych warstw klasy średniej – rzemieślników i chłopów, którzy odczuwali zagrożenie ze strony klasy panującej oraz narodu-państwa⁷⁵.

W pierwszym „Programie Galicyjskich Socjalistów” (1880 r.), ułożonym przez B. Czerniewskiego, L. Inlenderoma oraz I. Franke, stwierdzono, iż organizacja odrzuca „panowanie zaborczych rządów nad polskim i ukraińskim narodem”, podkreślono, że nie ma „narodów lepszych i gorszych: wszyscy są równi i mają prawo do niezakłóconego

у XX ст. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.)”, Івано-Франківськ 1997, s. 111-112.

⁷¹ О. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 245-246; R. Tomczyk, *Radykalowie i socjaldemokraci...*, s. 269-287.

⁷² W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi*, t. 2, s. 191-193.

⁷³ R. Tomczyk, *dz. cyt.*, s. 287-302.

⁷⁴ W. Feldman, *dz. cyt.*, s. 85.

⁷⁵ Е. Гобсбаум, *Масове традицієтворення: Європа, 1870-1914 рр.*, [w:] *Винайдення традиції*, ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера / Пер. з англ., Київ 2005, s. 321.

rozwoju”. W dalszej części deklarowano: „Naszym życzeniem jest, aby naród polski i ukraiński zdobyły niepodległy, narodowy byt”⁷⁶. Głównym postulatem politycznym socjalistów galicyjskich było (...) „powszechne czynne i bierne prawo wyborcze do organów przedstawicielskich, zarówno do centralnych, jak i prowincjonalnych oraz społecznych (...), wyborów bezpośrednich oraz tajnych”⁷⁷. Podstawowe znaczenie dla tej organizacji miało stwierdzenie mówiące, iż partia „robotnicza nie może mieć niczego wspólnego z partią, pragnącą odbudowy Polski epoki Jagiellonów – „od morza do morza”. Partia robotników miała przestrzegać, w kwestiach etnicznych, zasad federacyjnych, zabezpieczając każdej grupie etnicznej „całkowitą autonomię i swobodę w działaniu”⁷⁸.

Dla wspomnianych wyżej twórców programu partii socjalistycznej kwestia żydowska była nieistotna: „Walczymy przeciwko żydowskiej burżuazji nie dlatego, że jest żydowska, a dlatego, że jest burżuazją; łączymy się z żydowskim proletariatem, jedna go z nami interes klasowy. Nie uznajemy antagonizmów na tle rasowym i narodowym, a kwestie religijne uważamy za sprawy prywatne”⁷⁹. Jeśli chodzi o problem rosyjski to, w założeniach socjalistów, stwierdzano: „Należy potępiać działalność tej frakcji Ukraińców, która dąży do połączenia narodu ukraińskiego z wielkorosyjskim (...) Agitację taką prowadzą klasy posiadające i służy ona tylko i wyłącznie ich interesom”⁸⁰. W programie potępiano również gnębienie Polaków i Ukraińców, głoszono konieczność tego, by te narody „zdołały niezależny, narodowy byt”⁸¹. Socjalistom galicyjskim nie zależało na stworzeniu niepodległych państw, jednakże partyjni aktywiści ze Lwowa mówili o stworzeniu federacji trzech socjalistycznych grup polskiej, ukraińskiej i żydowskiej.

Zauważmy, że nieuwzględnienie kwestii żydowskiej w ogólnym kompleksie problemów uciemnionych narodów, w badanym chronotopie, znalazło swoją kontynuację w tzw. „Programie Styczniowym

⁷⁶ І. Франко, *Програма галицьких соціалістів*, [w:] І. Франко, *Зібрання творів. У 50-ти т.* Т. 45: Філософські праці, Київ 1986, s. 461-462.

⁷⁷ *Tamże*, s. 461.

⁷⁸ *Tamże*, s. 465.

⁷⁹ *Tamże*, s. 460.

⁸⁰ *Tamże*.

⁸¹ Дж.-П. Химка, *Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860-1890)*, Київ 2002, s. 109.

Socjalistów Galicyjskich”. Program ten określał Żydów jako osobny naród, podkreślał też solidarność z żydowskim proletariatem⁸². Jak widzimy, programy polskich i ukraińskich socjalistów zawierały ważne punkty, dotyczące mobilizacji etnopolitycznej. Składnikiem tych programów był postulat o konieczności braterskiego współżycia podstawowych narodów – polskiego, ukraińskiego i żydowskiego; a także stwierdzenie faktu o wielonarodowym składzie i o narodowo-kulturowych osobliwościach omawianego terenu.

Nie zważając na internacjonalistyczny charakter Galicyjskiej Partii Robotniczej, założonej w 1890 r. we Lwowie (późniejszej PPSD), jej liderzy mieli czasami rozbieżne zdania w kwestii narodowościowej. W artykule programowym, opublikowanym w pierwszym numerze partyjnego dwutygodnika „Robotnik Polski” deklarowano: „Stoimy na gruncie narodowo-polskim (...). Zanim staliśmy się robotnikami, byliśmy Polakami”⁸³. Współcześni krytykowali prasę partyjną za chaotyczność i niekonsekwencję programową w odniesieniu do Ukraińców oraz za nastawienie antysemitkie⁸⁴. Co więcej – brak statusu, brak centralnego kierownictwa, oraz brak ustalonych zasad członkostwa, niezbyt dobrze świadczył, w początkowej fazie działalności GPR, o formowaniu kadrowego składu partii⁸⁵.

Szczególne miejsce w polskim ruchu politycznym w Galicji należało do ruchu ludowego, reprezentowanego przez Stronnictwo Ludowe (Partię Ludową – 1895 r.), które przekształcono w Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL, 1903 r.). Przedstawiciele tej partii forsowali zasadę solidarności wszystkich polskich partii w kwestii narodowej (podczas powszechnych zjazdów Ludowców w Tarnowie w 1896 r.); poza tym domagali się nadania Galicji, w ramach dualistycznego imperium, takiego statusu, jaki posiadały Węgry (program partyjny z 1901 r.), mówili o potrzebie samoobrony etnicznej narodu polskiego (zjazd PSL w Rzeszowie w 1903 r.)⁸⁶. PSL propagowało idee samodzielności politycznej chłopów w społecznym życiu kraju oraz emancypacji

⁸² *Tamże*, s. 109, 110.

⁸³ О. Жерноклеєв, *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині...*, s. 132.

⁸⁴ *Tamże*.

⁸⁵ Дж.-П. Химка, *dz. cyt.*, s. 206-207.

⁸⁶ О. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 242-243.

rolników spod władzy właścicieli ziemskich i konserwatystów. Program PSL z 1903 r., oprócz żądań o charakterze społecznym i prawnym, zawierał również stwierdzenia o potrzebie samoobrony Polaków, zakładał wprowadzenie ogólnego prawa wyborczego oraz nadanie autonomii dla Galicji. Głównym celem PSL było odrodzenie jednolitej, niezależnej i demokratycznej Polski. Jednocześnie, ludowcy traktowali Galicję jako „ojczyznę Polaków”, lekceważąc interesy Ukraińców⁸⁷. Mimo iż inne austriackie partie ludowe działały pod hasłem „Rolniku, wybierz rolnika”, PSL reprezentowała interesy różnych stronnictw politycznych Polaków z ziem galicyjskich⁸⁸.

Swojego rodzaju mostem łączącym wyborców i władzę była działalność koordynacyjnego komitetu polskich partii – „Rady Narodowej” – utworzonej w grudniu 1906 r. we Lwowie. Do kompetencji komitetu należały nadzór oraz wspieranie narodowej jedności Polaków, w czasie wyborów do Reichsratu w 1907 i 1911 r. oraz do Krajowego Sejmu Galicyjskiego w 1908 r. Faktycznie, Rada Narodowa powiązana była z Kołem Polskim w Wiedniu i jednoczyła przedstawicieli trzech polskich politycznych kierunków (stronnictw) – konserwatystów, demokratów i ludowców⁸⁹. Bardzo dobrym przykładem działalności RN są wskazówki, udzielane miejscowym komitetom w czasie wyborów do Reichsratu w 1907 r., w których napisano, że (...) „komitet musi starać się, bez rozgłosu (...), wymóc, by wszyscy wyborcy, czy to katolicy, czy to Żydzi, oddali swój głos na naszego kandydata (...), i żeby nikt nie opuścił głosowania”⁹⁰. Szczególnym był stosunek Rady do *obcych*. Podczas układania list członkowskich powiatowych komitetów wyborczych, przewidywano, z ramienia Rady Narodowej, umieścić reprezentantów wszystkich partii politycznych – wszystkich, mających prawa wyborcze, niezależnie od reprezentowanej nacji. O tym, czy np. Ukraińcy posiadali odpowiednie fundusze, niezbędne do uczestnictwa w wyborach, mieli decydować tzw. mężowie zaufania, którzy podczas

⁸⁷ Ю. Михальський, *Польська суспільність та українське питання в Галичині...*, s. 11.

⁸⁸ О. Жерноклеєв, *dz. cyt.*, s. 242, 243.

⁸⁹ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie, sygn. 524 (Komitet Koordynacyjny polskich partii „Rada Narodowa” we Lwowie), op. 1, spr. 2, k. 7.

⁹⁰ *Tamże*, spr. 3, k. 11.

wspólnej narady mieli ogłosić, czy zdolni są „Rusini przystąpić do wspólnej (z nami – I.M.) pracy”⁹¹.

Podsumowując, w większości polscy działacze polityczni skupieni byli w zinstytucjonalizowanych organizacjach, które ze sobą konkurowały i/lub były skonfliktowane. Skupiając na przełomie wieków pełnię władzy w Galicji w swoich rękach, polska elita nie przejawiała zainteresowania dążeniami Ukraińców, zwracając swoją polityczną uwagę na konflikty w polskim politycznym obozie. Coraz bardziej wyraźnymi stawały się również sprzeczności pomiędzy galicyjskimi Polakami i Ukraińcami; spowodowane to było, z jednej strony, krystalizowaniem się aspiracji niepodległościowych wśród ukraińskich sił politycznych, których idee popierały doły społeczne, z drugiej – pojawieniem się na galicyjskiej scenie politycznej nacjonalistycznej idei endeków, a także nieporadnością rządu austriackiego w rozwiązywaniu konfliktów narodowościowych⁹².

Poszerzenie idei politycznych odbywało się jednocześnie z procesami urbanizacji Galicji⁹³. Przy tym, w miastach i miasteczkach regionu najbardziej ostro ujawniły się międzyetniczne sprzeczności, znajdujące swoje odbicie w swoistych „paralelnych światach” – sytuacjach, gdy przedstawiciele różnych narodów mieszkali na sąsiednich ulicach, placach w jednym mieście, ale w codziennym życiu prawie nie kontaktowali się ze sobą, prowadzili odmienne życie kulturalne, polityczne i gospodarcze. Nieliczne fakty przypadkowych starć interesów powodowały przejawy ksenofobii. Taką sytuację można zdefiniować jako zjawisko „potrójnego Lwowa” (był Lwów – ukraiński, Lwów – polski, Lwów – żydowski), podwójnego lub potrójnego, a czasem i poczwórnego Stanisławowa, Drohobycza, Tarnopola, Kołomyi, Jarosławia, Jaworowa etc. Jednak, jeżeli jeszcze na przełomie XVIII i XIX w. istnienie takiego podziału na „paralelne światy” było niepodważalne, to już w latach 1867-1914 zaczął on (ten podział) powoli znikać pod wpływem stosunków rynkowych.

⁹¹ *Tamże*, k. 1.

⁹² І. Монолатій, *Інші свої...*, s. 196-197.

⁹³ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994, s. 37-40, tab. 6.

W miastach i miasteczkach Galicji Zachodniej paralelne światy żyły obok siebie, ale były od siebie odrębne. Nawet święta obchodzono osobno. Sprzyjało temu stanowisko Kościoła, różne kalendarze kościelne oraz tradycje. Założenie w miastach i miasteczkach wspólnych polsko-ukraińskich, chrześcijańsko-żydowskich, lub jakichkolwiek politycznych, naukowych, ekonomicznych, kulturowych, towarzystw było nadzwyczajną rzadkością. Te nieliczne organizacje szybko przekształcały się w organizacje jednonarodowe⁹⁴.

W ówczesnych warunkach życia mieszczan najważniejszymi problemami były brak mieszkań i wolnych miejsc pracy. Dlatego nadużycia władz przy ich rozwiązywaniu jeszcze bardziej zaostrzały socjalne i międzynarodowe sprzeczności, szczególnie antagonizm polsko-ukraiński.

Przyptyw niewykwalifikowanych, a co za tym idzie – tanich, ukraińskich robotników i rzemieślników z wiejskich miejscowości do wielkich miast, na przełomie XIX i XX w., był źle postrzegany i wywoływał najczęściej opór ze strony polskich lub spolszczonych proletariuszy, których sytuacja w związku z tym pogorszała się. Najostrzejsze konflikty toczyły się na rynku pracy. Znaczna część dokumentów o przebiegu tej walki została stracona, ale o jej napięciu świadczy wiele publikacji owego okresu oraz raporty policji. Z nich dowiadujemy się, że metodami międzyetnicznej walki konkurencyjnej o pracę były zwykłe kłótnie, pobicia, powodowanie materialnych strat, a w szczególnych przypadkach – strajki i mitingi. Przykładowo polscy budowniczowie Stryja ogłosili strajk po tym, jak miejski magistrat przyjął na budowę wojskowych koszar Ukraińców z przyległych wsi⁹⁵. Dla robotników Lwowa jednym z głównych problemów była walka z chałupnikami – byłymi chłopami, którzy trudnili się tkactwem, szyciem, szewstwem w wynajmowanych mieszkaniach albo w samodzielnie zlepionych z gliny chałupach. Pod naciskiem robotniczych korporacji, miejskie władze kilkakrotnie przeprowadzały akcje burzenia chałup w podmiejskich okolicach, w rejonie Cytadeli i Wysokiego Zamku⁹⁶.

⁹⁴ Діло 1890, 11 (23) стycz., Cz. 12, s. 3-4.

⁹⁵ *Strajk robotników przy budowie koszar*, „Ziemia Stryjska” 25 kwietnia 1914 r., s. 3.

⁹⁶ *Walka z chałupnictwem*, „Gazeta krawiecka” 7 marca 1908 r., s. 1-2.

Dosyć swoistą była społeczna struktura polskiej ludności średnich miast i miasteczek Galicji. W szeregu wspólnot wymienionej kategorii wschodnich powiatów, Polacy stanowili nieliczną grupę i należeli przeważnie do różnych warstw państwowych i miejskich urzędników – ekonomów, pisarzy, biurowców, kancelistów, księgowych, adwokatów, lekarzy, inżynierów, przedstawicieli innych zawodów intelektualnych, którzy byli zatrudniani w gospodarstwach i w przedsiębiorstwach zamożnych mieszczan, Polaków, a w szczególnych sytuacjach – Austriaków. Było to charakterystyczne zwłaszcza dla małych miast i miasteczek: Nadwórnej, Kosowa, Kutów, Otyunii etc.⁹⁷

W wielkich miastach, oprócz wymienionych kategorii mieszkańców, Polacy należeli do warstwy robotniczej i handlowej. Właśnie w tych warstwach, w kilku gminach (Lwów, Jarosław, Przemyśl, Sanok, Sambor, Drohobycz, Stryj, Stanisławów, Kołomyja, Gródek, Sokal, Brody, Brzeżany, Trembowla, Buczacz) w latach 1880-1914 r. odsetek Polaków wzrósł⁹⁸.

Wzrost liczebności warstwy urzędników i biuralistów oraz robotników i handlarzy w polskim środowisku, odbywał się w różny sposób. Ilość przedstawicieli tych ostatnich warstw rosła przede wszystkim dzięki przyrostowi naturalnemu. Natomiast urzędnicy i intelektualiści, zatrudnieni w prywatnych majątkach na przełomie XIX i XX w., rekrutowali się także ze zubożałej szlachty polskiej, często rodem z powiatów Galicji Zachodniej. Austriaccy statystycy zauważali wewnątrzprovincialne migracje ludności, nie wymieniali jednak miejscowości (wiejskiej czy miejskiej), do której kierowali się przesiedleńcy; jednak na podstawie zaświadczeń z owego okresu można sugerować, że absolutna większość migracji skierowana była właśnie do miast i miasteczek. Czasem statystyka to potwierdza, chociaż nie daje ogólnego obrazu o gminach miejskich. Według danych, w 1890 r. we Lwowie mieszkało 10 422 imigrantów z zachodnich powiatów (8,16% wszystkich mieszkańców miasta), w Przemyślu – 7173 (5,91%), w Jarosławiu – 6940 (5,78%), w Rohatyniu – 2097 (3,01%) etc. Łącznie w 1890 r., kiedy jeszcze nie rozpowszechniła się polska kolonizacja wsi,

⁹⁷ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1882, T. XVI, z. II, s. 163.

⁹⁸ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1912, T. XXIV, z. II, s. 8-16.

w powiatach wschodnich mieszkało 64 108 imigrantów z polskiej części kraju – Polaków z pochodzenia⁹⁹.

Rozpowszechnianie nowych tendencji gospodarczych wywoływało zmiany w stosunku dziedziców polskich do ziemi¹⁰⁰. Wcześniej była ona dla nich wyłącznie małą ojczyzną, owianą aureolą życiowego powodzenia; teraz natomiast było to źródło dochodów i cecha miejsca, jakie jej właściciel zajmował w hierarchii społecznej. Ziemia w ich świadomości nigdy nie była samowystarczalna. Występowała zwykle w postaci folwarku czy „klucza” (całości kilku terytorialnie bliskich folwarków). Folwark łączył w sobie uprawianą ziemię z budowlami gospodarskimi (tok, komory, stajnie, koszary, obory, kuźnie, guralnie, młyny etc.) z licznymi zwierzętami roboczymi (konie, woły), innym inwentarzem, służbą. Nieodzownym atrybutem folwarku był budynek dzierżawcy albo pański pałac, podkreślający ekonomiczną potęgę właściciela i potwierdzający jego stanowisko w hierarchii społecznej. Ciekawe, że właśnie słowo „folwark” przeważnie zastępowano słowem „dobra” albo „teren posiadania”, które niebawem były zastąpione już patriotycznym wyrażeniem „polski teren posiadania”¹⁰¹. Majątek był traktowany zarówno przez dziedziców i ich służbę, jak i przez ukraińskich chłopów z pobliskich wsi, jako ośrodek polskich zwyczajów i kultury („uosobienie polskości”), „polska wyspa wśród ruskiego morza”. Taki stosunek uwarunkowany był nie tylko obecnością przy folwarku służby polskiego pochodzenia, ale i kolonizacją, latynizacją miejscowych Ukraińców¹⁰².

Absolutna większość praw serwitutowych była zapewniona dla dziedziców przez szereg postanowień Sejmu Galicyjskiego z lat 1893-1894. Według nich, w powiatach zostały stworzone specjalne komisje, zajmujące się sporządzeniem dokumentów dla wielkich właścicieli ziemskich na prawo do korzystania z lasów, pastwisk

⁹⁹ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1912, T. XXIV, z. III, s. 45.

¹⁰⁰ P. Franaszek, *Polityka gospodarcza władz austriackich wobec Galicji*, [w:] *Naród – Państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Kraków 2006, s. 90, 94.

¹⁰¹ Biblioteka W. Stefanyka Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie, sygn. „Potocki”, spr. 2, k. 2-15; *Tamże*, sygn. „Baworowski”, spr. 1606, k. 3; *Tamże*, sygn. „Dzieduszycki”, spr. 1086, k. 41-42.

¹⁰² *Agrarne hasło*, „Słowo Polskie” 21 stycznia 1908 r., s. 1-2.

i zbiorników wody. Wiejskim wspólnotom proponowano różnorodne odszkodowania, które jednak nie pokrywały poniesionych strat.

Szczególne podniesienie patriotycznych nastrojów wśród Polaków z Galicji odbyło się w latach 1884-1894 r., pod wpływem twórczości Henryka Sienkiewicza. Ten wybitny pisarz polski podnosił dumę narodową Polaków, opisując sławną przeszłość. Kilka jego powieści historycznych (trylogia *Ogniem i mieczem*, *Potop*, *Pan Wołodyjowski*; powieść *Krzyżacy*) odegrały osobliwą rolę w kształtowaniu polskiego narodu, sprzyjały zjednoczeniu polskiej wspólnoty Galicji. Nawet ówczesni krytycy polscy zarzucali Sienkiewiczowi zniekształcenie obrazu przeszłości, potępiali apele do nadmiernego entuzjazmu. I. Franko, M. Hruszewski zarzucali polskiemu pisarzowi przedstawienie nieprawdziwego, poniżającego wizerunku Ukraińców – kozaków i chłopów¹⁰³.

Zwykłym zjawiskiem końca XIX – początku XX w. stały się potyczki między polską i ukraińską młodzieżą. Najczęściej zdarzały się one na Uniwersytecie Lwowskim i w gimnazjach z mieszanym (ukraińskim i polskim) językiem nauczania. Pierwsze poważne starcie między studentami Uniwersytetu Lwowskiego odbyło się w marcu 1900 r. Jego wynikiem były ciężkie obrażenia u 20 polskich i 3 ukraińskich studentów. Doprowadzeni do rozpaczki przez stanowisko polskich wykładowców, studenci ukraińscy konsekwentnie domagali się utworzenia ukraińskiego uniwersytetu we Lwowie. Przeciwno temu kategorycznie występowała większość politycznych partii polskich, władze austriackie i rosyjskie. W 1901 r. większość ukraińskich studentów Uniwersytetu Lwowskiego ogłosiła secesję – przeniesienie do innych uczelni Cesarstwa Austriackiego¹⁰⁴.

Spośród młodzieżowych organizacji polskich, jedynie socjaliści przejawiali szczególnie pozytywny stosunek w odniesieniu do Ukraińców i do ukraińskich studentów. Bardzo często pisano o tym w gazecie „Naprzód” („Wpered”).

¹⁰³ Ю. Михальський, *Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902-1914)*, Львів 2002, s. 32.

¹⁰⁴ О. Красівський, *Галичина у першій половині ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків*, Львів 2000, s. 115; І. Монолатій, *Видавець Яків Оренштайн...*, s. 37.

Dosyć rozpowszechnionym zjawiskiem wśród wiejskiej młodzieży tamtego okresu stały się objawy antysemityzmu. W latach 1910-1916 częste były nie tylko antyukraińskie, ale i antyżydowskie pogromy, których żywiołowo dokonywały tłumy ludzi przy natarczywej agitacji radykalnie nastrojonych polskich partii politycznych. Międzyetniczna nietolerancja stała się cechą tamtej epoki. Jedynie plotka, niczym niepotwierdzona, o tym, że ukraińscy „akademy” planują zniszczyć wszystkich Polaków i Żydów w mieście Nadwórna, wywołała panikę wśród nieukraińskiej ludności tego miasta. Później dochodzenie wykazało, że panika była wywołana prowokacyjnymi oświadczeniami kilku polskich gimnazjalistów w jednej z karczm Nadwórnej¹⁰⁵.

Byłoby jednak niesprawiedliwym traktować wszystkich Polaków i polskie towarzystwa z Galicji jako nieprzejednanych wrogów Ukraińców i Żydów. W tamtych czasach dość powszechne były małżeństwa mieszane: polsko-żydowskie i polsko-ukraińskie. Polacy i Ukraińcy dosyć czynnie brali wspólny udział w różnorodnych zawodach, organizacjach i kołach sportowych i kulturalnych. Wśród twórczej młodzieży polskiej istniały grupy tzw. „chłopomanów”, którzy kontynuowali tradycje B. Antonowicza i T. Ryłskiego – aktywnie kontaktowali się z ukraińską inteligencją i chłopstwem. W literaturze polskiej, oprócz Sienkiewicza, istniała cała plejada młodych pisarzy i poetów, którzy opiewali Ukraińców i ich historię. Oni to z kolei wpływali na twórczość, życie i działalność ukraińskich działaczy politycznych i społecznych. Pierwsze artykuły I. Franki były wydane właśnie w polskich gazetach, a w twórczości „wielkiego kamieniarza” jest cykl „polskich opowiadań”.

Wspaniałą stroną życia wspólnoty polskiej Galicji był rozwój organizacji turystycznych i sportowych. Turystyczny ruch był owocem pragnień Polaków, aby lepiej poznać swój rodzimy kraj. Rozpowszechnieniu turystyki sprzyjało pojawienie się rowerów. Pozwoliło to skutecznie podróżować na dalekie odległości, przede wszystkim w górskie rejony Karpat. W latach 70. XIX w. powstało Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie z centrum w Nowym Targu. Pragnęło ono popularyzować aktywną turystykę, koordynować działalność różnorodnych grup i ośrodków w całym kraju koronnym¹⁰⁶.

¹⁰⁵ I. Монолатій, *Видавець Яків Оренштайн...*, s. 14.

¹⁰⁶ Б. Барвінський, *Коротка історія Галичини. Продовж тисячоліття (907-1941 рр.)*, Львів 1941, s. 7.

W 1867 r. do Galicji, z Czech, została przekazana idea ruchu „sokolskiego”, inspirującego młodzież do uprawiania sportów i dbania o kulturę fizyczną. W 1884 r. we Lwowie zbudowano salę sportową, gdzie jednocześnie mogło trenować 500 osób. Ośrodki Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” były otwarte we wszystkich miastach Galicji. Najbardziej aktywne ośrodki tego towarzystwa były we Lwowie, Krakowie, Kołomyi, Stanisławowie i Przemyślu.

Na początku XX w. wśród gimnazjalistów szerzył się ruch skautów, pojawiły się zrzeszenia rowerzystów, szermierzy. Młodzi Polacy aktywnie uprawiali lekkoatletykę, wioślarstwo. Jednak na uprawianie sportu mogły sobie pozwolić tylko dzieci z bogatych rodzin. Natomiast dzieci polskich chłopów, rzemieślników, chałupników dość często nie miały wolnego czasu jako takiego, musieli także walczyć o przetrwanie.

W 1900 r. w Galicji mieszkało około 1,1 mln Polaków (19,1% całej ludności terenów zachodnioukraińskich w składzie Cesarstwa Austriackiego). Zdecydowana większość Polaków mieszkała w Galicji Wschodniej – 1074,8 tys. (22,7%) bez powiatu brzozowskiego. Ich terytorialne ulokowanie było dość równomierne: Polacy mieszkali we wszystkich 49 powiatach Galicji, nigdzie nie mając absolutnej większości. Tylko w etnicznie przygranicznym powiecie jarosławskim stanowili oni prawie połowę ludności – 48,5%, a także we lwowskim – 39,4%.

Więcej niż 30% Polaków zamieszkiwało sześć powiatów (trzy etniczne, znajdujące się na pograniczu i trzy wewnętrzne), w 16 powiatach było ich od 20 do 30%, w 18 powiatach – 10-20%, we dwóch (kałuskim i śniatyńskim) – 5-10%, a w czterech (kosowskim, bohorodzkańskim, peczenieńskim i turkiewskim) – mniej niż 5%¹⁰⁷. Z wyjątkiem niektórych, etnicznie polskich miejscowości, podstawowa masa Polaków zamieszkiwała te same miejscowości co Ukraińcy i przedstawiciele innych narodowości.

W wiejskich wspólnotach Galicji Wschodniej zamieszkiwało 798 tys. katolików obrządku rzymskiego, którzy stanowili 21% całej ludności wiejskiej.

Głównymi ośrodkami koncentracji ludności polskiej były folwarki i miasta. W 1900 r. w folwarkach mieszkało 196 tys. osób, w tym 81 tys.

¹⁰⁷ C. Макаручк, *dz. cyt.*, s. 38.

katolików (42%) i 65 tys. grekokatolików (33%)¹⁰⁸. Wśród miejskiej ludności Galicji Wschodniej Polacy stanowili więcej niż jedną trzecią ludności, widocznie przewyższając liczbę Ukraińców. W 58 miastach i miasteczkach, z liczbą mieszkańców powyżej 5 tysięcy, w 1900 r. katolików było 33%, grekokatolików – 27%, Żydów – 39%, a w siedmiu wielkich miastach (powyżej 20 tysięcy mieszkańców) – odpowiednio: 44, 19 i 36%¹⁰⁹. We Lwowie w 1910 r. mieszkało 101,3 tys. katolików, 56,8 tys. Żydów i tylko 34,5 tys. grekokatolików¹¹⁰.

Struktura socjalna polskiej wspólnoty etnicznej, wskutek pewnych przyczyn historycznych, wyraźnie odróżniała się od ukraińskiej i innych. W warunkach ekonomicznie zacofanego kraju rolniczego, z pracy w gospodarstwach rolnych utrzymywało się 94,4% wszystkich Ukraińców, Polaków natomiast jedynie 59,7%; 12,8% Polaków (wg kryterium językowego) pracowało w przemyśle, 7,7% – w handlu, 3,8% – w służbie publicznej lub zajmowało się pracą umysłową, 5,5% żyło z rent, zapomóg i było zatrudnionych w charakterze służby domowej (wśród Ukraińców te wskaźniki układały się odpowiednio na poziomie – 1,4 %, 0,4 %, 0,5 % i 0,9 %) ¹¹¹.

Polacy, wg kryterium językowego (faktycznie Polacy i Żydzi), przeważali we wszystkich grupach zawodowych i branżach gospodarki Galicji Wschodniej, oprócz rolnictwa. Wśród pracujących w przemyśle stanowili oni 70,2%, byli oni większością wśród burżuazji, rzemieślników i pracowników stałych. Wśród polskojęzycznej ludności pracującej w przemyśle, 41,9% stanowili samodzielni producenci, 44,8% – robotnicy, 2,5% – urzędnicy¹¹².

Wśród całej ludności wschodniogalicyskiej pracującej w rolnictwie, Polacy stanowili jedynie 21,9%, przy czym większa część wielkiej własności ziemskiej znajdowała się właśnie w ich rękach, co determinowało ich dominujące stanowisko w tej dziedzinie gospodarki. Powyżej 40% całej ziemi należało do właścicieli ziemskich, przede wszystkim

¹⁰⁸ F. Bujak, *Galicja*. T. 1. *Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo*, Lwów – Warszawa 1908, s. 74-75.

¹⁰⁹ *Tamże*, s. 74-75.

¹¹⁰ Діло, Львів 1911, 29 sierpnia.

¹¹¹ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych” 1905, T. XX, z. II, s. 16.

¹¹² *Tamże*, s. 25.

Polaków. Na przykład, w 12 powiatach na ziemi tarnopolskiej, w latach 1914-1915 r., znajdowało się 715 majątków, w tym 552 należało do Polaków, 139 – do Żydów i tylko 36 – do Ukraińców¹¹³.

Było naturalnym, że polscy magnaci i szlachta, wielcy właściciele, dominowali w życiu polityczno-gospodarczym kraju, gdzie w rolnictwie pracowało ponad trzy czwarte ludności. Krajowe i lokalne organy władzy państwowej służby wykonawczej, wymiaru sprawiedliwości, zarządzania oświatą znajdowały się w rękach Polaków, a faktycznie – pod kontrolą miejscowej arystokracji ziemskiej.

Cały system kształtowania, organizowania i funkcjonowania państwowej służby wykonawczej, reprezentacyjnych organów i samorządu w Galicji, był skierowany na zachowanie dominującego stanowiska polskiego elementu. Zasadniczo z polskich arystokratów powoływany był Namiestnik Galicyjski, Polacy stali na czele urzędów powiatowych oraz starostw. Kuralny i poziomy system wyborów, przy wysokim cenzusie majątkowym, wiekowym i innych, faktycznie pozbawiały prawa wyborczego 9/10 ludności kraju, zapewniając całkowitą przewagę ziemianom i burżuazji polskiej w Krajowym Sejmie Galicyjskim, w organach samorządowych, a do 1907 r. – wśród deputatów galicyjskich parlamentu austriackiego. W 1906 r., na 159 posłów do Sejmu Galicyjskiego, było 81 wielkich właścicieli ziemskich. W 1911 r. polska reprezentacja w Sejmie miała 85% mandatów, a ukraińska (łącznie z moskalofilami) – jedynie 15%; podczas gdy (wg polskiej statystyki), Ukraińcy stanowili 46% ludności całego regionu¹¹⁴.

Wprowadzenie w 1907 r. powszechnego prawa wyborczego do parlamentu cesarstwa nie zmieniło zasadniczo sytuacji, ponieważ zachowanie wpływu politycznego Polaków zostało zabezpieczone drogą osobliwej „wyborczej geometrii” – stworzono sztuczne, nierówne i dwumandatowe okręgi. W rezultacie, jeden poseł-Polak reprezentował w parlamencie prawie 51 tys. osób, jeden Ukrainiec – ponad 100 tysięcy, a z całej reprezentacji galicyjskiej (106 miejsc) Ukraińcy teoretycznie i praktycznie mogli wywalczyć maksymalnie 28 miejsc (26%)¹¹⁵.

¹¹³ С. Макарчук, *dz. cyt.*, s. 44.

¹¹⁴ Л. Цегельський, *Довкола виборчої реформи до галицького сейму*, „Літературно-науковий вісник” 1911, Т. 56, з. 12, s. 594.

¹¹⁵ Діло, Львів 1911, 1 kwietnia.

Po wyborach w 1911 r. polski obóz polityczny był reprezentowany w parlamencie przez 81 posłów. Koło Polskie (73 posłów) było jedną z największych frakcji parlamentu i odgrywało znaczącą rolę w podejmowaniu decyzji przez Rząd austriacki odnośnie budżetu ogólnopaństwowego (jednocześnie polityczne siły ukraińskie Galicji i Bukowiny były reprezentowane przez 31 posłów). Do składu tej frakcji wchodziłi rzecznicy wszystkich partii polskich (konserwatyści, ludowcy, wszechpolacy i in.), oprócz socjaldemokratów¹¹⁶.

Analogiczna była pozycja polskiej wspólnoty w dziedzinie oświaty i kultury. W roku szkolnym 1900/1901 katolicy stanowili 61,3% uczniów szkół średnich, grekokatolicy – tylko 18,4%. W semestrze zimowym tegoż roku akademickiego katolicy stanowili połowę studentów Uniwersytetu Lwowskiego i 78% studentów Wyższej Szkoły Politechnicznej (grekokatolicy odpowiednio 30% i 8,9%). Ze wszystkich 392 drukowanych wydawnictw, w Galicji, w 1910 r. 312 były polskojęzycznych¹¹⁷.

W warunkach aktywizacji procesów ukraińskiego odrodzenia narodowego panowanie polskiej mniejszości we wszelkich sferach życia spowodowało na początku XX w. coraz większe komplikacje i zaostrzenie stosunków polsko-ukraińskich w regionie, którego życie społeczno-polityczne rozwijało się pod znakiem prawie totalnego przeciwstawiania, silnie wspieranego przez władze austriackie. Walka polityczna skoncentrowała się wokół kwestii sejmowej reformy wyborczej, ukrainizacji Uniwersytetu Lwowskiego i krajowego szkolnictwa, podziału Galicji na dwa osobne kraje koronne – ukraiński i polski.

Reformy prawa wyborczego były nieodzownym wymogiem tego czasu, ponieważ niektóre elementy samorządu, charakterystyczne dla społeczeństwa korporatywnego (cenzus wyborczy, dwustopniowe wybory, kurie) jeszcze przeważały nad elementami nowoczesnego liberalizmu. Świadectwem tego była działalność Sejmu Galicyjskiego, zwłaszcza jego dwóch ostatnich kadencji (1908-1913, 1913-1914)¹¹⁸.

¹¹⁶ Діло, Львів 1911, 17 лірса; Є. Левицький, *Національне і партійне угруповання в новім парламенті*, „Літературно-науковий вісник” 1911, Т. 55, з. 9, с. 423.

¹¹⁷ *Podręcznik statystyki Galicji*, Lwów 1913, Т. IX, Cz. 1, s. 110-111, 125, 134.

¹¹⁸ *Zob.: I. Монолатій, Міжсетнічні компроміси та консенсуси в Австро-Угорщині: історична ретроспектива та етнополітичне значення*, „Буковинський журнал” 2007, nr 2.

W 1912 r. między Ukraińcami i Polakami rozpoczęły się pertraktacje co do zwiększenia reprezentacji ukraińskiej w Sejmie Galicyjskim. Namiestnik Galicji, M. Bobrzyński, pragnął kompromisu. Przerwane przez kryzys bałkański pertraktacje wznowiono zimą 1913 r. w Wiedniu. Zaostrzenie stosunków austriacko-rosyjskich zmusiło centralny rząd do wprowadzenia pewnych zmian w polityce dotyczącej Ukraińców. Przy czynnym udziale premiera i namiestnika Galicji osiągnięto zgodę na reformę systemu wyborczego¹¹⁹.

Po długich debatach, w dniu 14 lutego 1914 r., Sejm Galicyjski przyjął nową ordynację wyborczą, wprowadzającą zasadę ogólnego i bezpośredniego prawa wyborczego przy głosowaniu tajnym oraz likwidującą kurie wspólnot wiejskich i miasteczek, wprowadzając wielopoziomowe wybory. Jednak prawo wyborcze nie było równe, lecz opierało się na zasadach przedstawicielstwa interesów z podziałem na sześć kurii (wielkiej własności, cenzusowej izby miejskiej, handlowych i przemysłowych izb, przemysłowych zrzeszeń i wspólnot wiejskich).

Prawa wyborcze otrzymali wszyscy, mający prawo do uczestnictwa w wyborach do parlamentu. Nowa ordynacja przewidywała 228 mandatów w Sejmie; Ukraińcy mieli otrzymać 62 mandaty (27,2%). Przyznano im stanowisko wiceprzewodniczącego Sejmu, zastępcy przewodniczącego i członka Komitetu Krajowego, ustalono uczestnictwo w komisjach Sejmu. Polacy zgodzili się na otwarcie we Lwowie ukraińskiego uniwersytetu. Nie zmieniało to jednak zbyt sytuacji, ponieważ posłowie-Ukraińcy, jak i przed reformą, nie mogli wpływać na decyzje Sejmu. Oprócz tego, ludność ukraińska Galicji nigdy nie miała więcej niż 15% ogólnej ilości posłów Sejmu. 26 lutego 1914 r. celebrowano w Galicji pamięć ukraińsko-polskiej umowy albo „częściowego pojednania”. Zdaniem ówczesnych polityków Kompromis Galicyjski powstał bardzo szybko, ale całkiem zmienił swój charakter. O demokratyzacji Sejmu i autonomii ukraińskiej części kraju już mowy nie było. Polacy poprzestali na narodowych ustępstwach wobec Ukraińców (uniwersytet itp.), a Ukraińcy na razie zadowolili się tym¹²⁰. Jednak realizacja tych przedsięwzięć przeszkodziła I wojna światowa.

¹¹⁹ І. Чорновол, *Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 (нарис з історії українського парламентаризму)*, Львів 2002, s. 27-28.

¹²⁰ *Tamże*, s. 28.

Istniejący w galicyjskim społeczeństwie podział narodowy oraz drapieżna etnopolityka Wiednia na przełomie XIX i XX w. stworzyły liczne przesłanki dla pogłębienia międzyetnicznego napięcia i konfrontacji. Konfliktogennym czynnikiem współdziałania międzyetnicznego stały się osobliwości zamieszkania dwóch podstawowych wspólnot w regionie – Polaków i Ukraińców¹²¹. Potęga polskich ruchów narodowych spowodowała łańcuchową reakcję odrodzenia etnicznego, zaktualizowała ich pragnienie do zachowania własnej tożsamości. Akceptacja przez wszystkie segmenty etniczne społeczeństwa galicyjskiego takich symboli tożsamości narodowej, jak np. godło państwowe i hymn, były sukcesem. Ale wprowadzenie między te segmenty innych cech tożsamości narodowej – wspólnego języka, jednakowej wizji przeszłości (wspólnego „mitu” historycznego), uczucia narodowej solidarności wzajemnego zaufania, okazało się niewykonalne.

Ludność polska Królestwa Galicji i Lodomerii weszła w skład Cesarstwa Habsburgów bardzo podzielona, zdemoralizowana, przepętniona licznymi wewnętrznymi rozterkami. Polscy magnaci i szlachta prowincji przez prawie 50 lat starali się brać czynny udział w walce o odrodzenie swego państwa. Walka ta zakończyła się klęską. Natomiast rozpowszechnienie nowych stosunków towarowo-pieniężnych stworzyło warunki dla tego, aby idee odrodzenia Rzeczypospolitej w granicach 1772 r. objęły polską ludność miast i wsi Galicji. Dzięki działalności austriackiej administracji regionu, złożonej z Polaków, polskich organizacji oświatowych i społeczno-gospodarczych, Królestwo Galicji przekształciło się w „polski Piemont”, ośrodek walki o odrodzenie państwa polskiego.

Bibliografia

- Bernacki W., *Jednostka, naród, niepodległość. Myśl polityczna demoliberatów galicyjskich*, Kraków 1997.
- Bernacki W., *Z dziejów polskiego liberalizmu politycznego*, Kraków 1994.
- Binder H., *Polen, Ruthenen, Juden. Politik und Politiker in Galizien 1897-1918*, Wien 1997.

¹²¹ Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*, Київ 2006, s. 33-35.

- Bonusiak W., Buszko J., (red.), *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 1: *Historia i polityka*, Rzeszów 1994.
- Chłopecki J., Marudowicz-Ubrańska H., *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 2: *Spółeczeństwo i gospodarka*, Rzeszów 1995.
- Cornwall M. (red.), *Die letzten Jahre der Donaumonarchie. Die erste Vielvölkerstaat im Europa des frühen 20. Jahrhunderts*, Essen 2004.
- Feldman W., *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846-1906*, Kraków 1907.
- Fiołek K., Stala M. (red.), *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866-1944). Studia i szkice*, Kraków 2011.
- Fras Z., *Galicja*, Wrocław 2004.
- Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 1-3, red. Kawalec A., Wierzbieniec W., Zaskilniak L., Rzeszów 2011.
- Grodziski S., *Sejm krajowy galicyjski 1861-1914*, Warszawa 1993.
- Grodziski S., *Studia galicyjskie. Rozprawy i przyczynki do historii ustroju Galicji*, Kraków 2007.
- Gruchała J., *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890-1914)*, Katowice 1988.
- Hye H.P., *Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*, Praha 1998.
- Kochnowski R., *Przy Tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy. Monarchia habsburska w polskiej myśli politycznej lat 1860-1914*, Kraków 2009.
- Łazuga W., *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013.
- Maciak D., *Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888-1895*, Warszawa 2006.
- Monołatyj I., *Etnopolityczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji, 1867-1914*, „Nowa Ukraina”, nr 2, Kraków 2006.
- Partacz C., *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*, Toruń 1996.
- Potkański W., *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, Warszawa 2002.

Tomczyk R., *Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890-1914*, Szczecin 2007.

Żundul J., *Państwo w Państwie? Autonomia narodowo-kulturalna w Europie Środkowowschodniej w XX wieku*, Warszawa 2000.